

Forskningspolitikk

Fagbladet for forskning,
høyere utdanning og innovasjon

Økt handlings-
rom for de høyere
utdannings-
institusjonene
– spørsmål om
vekst eller ledelse?

EU-forskningens
utfordringer og
muligheter

Problemer i norsk-
russisk forsknings-
samarbeid

Innhold

4 **Kronikk: Innovasjonståka**

SOFIA HUSSAIN

5 **Marginalia: Har noen en plan?**

JORUNN SEM FURE

Tema: Handlingsrom

6 **Intervju: Marianne Harg: – Svak kultur for omstilling**

EGIL KALLERUD

10 **Mer rom for handling?**

STIG SLIPERSÆTER

12 **Har handlingsrom – trenger takhøyde**

BJØRN STENSAKER OG SVEINUNG SKULE

13 **Problemer i norsk-russisk forskningssamarbeid**

EGIL KALLERUD

Tema: EU-forskning

18 **Godt utbytte, men behov for bedre kobling til norsk forskning**

LIV LANGFELDT, HELGE GODØ OG ARIS KALOUDIS

20 **ERA endrer forsknings-Norge**

SIMEN ENSBY

21 **«Give us the tools, and we shall finish the job»**

OLE PETTER OTTERSEN

23 **Bittersøt forskningssuksess**

GUNNAR JORDFALD

24 **Begrenset synergi med nasjonale prioriteringer**

LIV LANGFELDT, HELGE GODØ OG ARIS KALOUDIS

26 **Universitetsevalueringen i Danmark 2009**

AGNETA BLADH

28 **Utfører stipendiatene mer pliktarbeid enn de skal?**

TERJE BRUEN OLSEN

Debatt

30 **Vitenskapelige tidsskrifter: makten og æren**

BÅRD SMEDSRØD OG LEIF LONGVA

31 **Om blindspor i forskerutdanningen**

BJARNE HODNE

32 **Doktorgradskandidatenes gjennomstrømningstid**

JAN HAALAND OG INGVILD BROCH

33 **Gjennomstrømning i doktorgradsutdanningen bør måles i årsverk**

STEIN ØBERG

34 **Bøker: Jon Elster – fremragende samfunnsforsker og forskningspolitisk provokatør**

EGIL KALLERUD

35 **Notabene**

Ikke langt nok

Forskningspolitikk

nr. 1, 2010, 33. årgang, ISSN 0333-0273

Ansvarlig redaktør:

Egil Kallerud

E-post: fpol@nifustep.no

Redaksjonssekretær:

Inger Henaug

Redaksjonsutvalg:

Magnus Gulbrandsen, Senter for teknologi, innovasjon og kultur, Universitetet i Oslo; Lars Geschwind, Faugert & Co Utvärdering, Stockholm; Inge Ramberg, NIFU STEP; Gunnar Sivertsen, NIFU STEP; Olav R. Spilling, NIFU STEP; Agnete Vabø, NIFU STEP; Per Olaf Aamodt, NIFU STEP.

Design: Helge Thorstvedt

Forsidefoto: Martin Skulstad

Trykk: Karin Smedsrud/RK Gruppen

Opplag: 8000

Forskningspolitikk utgis av NIFU STEP

Norsk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning,

Wergelandsveien 7, 0167 Oslo

Tlf 22 59 51 00 Fax: 22 59 51 01

www.nifustep.no

Forskningspolitikk er medlem av Den Norske

Fagpresses Forening og redigeres i tråd med

Redaktørplakaten

Forskningspolitikk kommer ut fire ganger i året.

Abonnement er gratis, og kan fås ved henvendelse til fpol@nifustep.no eller tlf. 22 59 51 82.

Forskningspolitikks hjemmeside:

http://nifu.pdc.no/.

Forskningspolitikk utgis med støtte fra

Norges forskningsråd.

Forskningspolitikk ønsker artikler, kronikker og debattinnlegg om forskning, høyere utdanning og innovasjon. Lengde: artikler maks 8000 tegn uten mellomrom; kronikker maks 6500 tegn uten mellomrom; debattinnlegg maks 4000 tegn uten mellomrom. Manus sendes til fpol@nifustep.no.

Handlingsromutvalgets hovedoppgave var å bringe debatten om universitetene og høyskolenes situasjon ut av et dødvane. Det skjer nok ikke, i hvert fall ikke så mye som forventet og ønsket.

Institusjonene har høylydt klaget over ressursknapphet og utrettelig framsatt krav om mer. Departementet har på sin side insistert på makrotallenes klare tale – ressurs-

EGIL KALLERUD
redaktør

veksten har vært høy, særlig for forskning – og fra denne synsvinkelen kan institusjonenes følte nød se ut til å ha vel så mye å gjøre med institusjonenes forvaltning av midlene. Rapporten bidrar nok til å bringe

prosessen inn i et bedre spor – et stykke på vei. *Noen* underliggende problemer er konkretisert slik at konstruktiv handling er mulig: satser for studieplasser og stipendiatstillinger, modell for finansiering av studieplasser i perioder med høy vekst, sikring av incentiveeffekten av økt forskningsproduksjon, detaljstyring og overrapportering, samt – kanskje – midlertidige ansettelses.

Men mange sentrale spørsmål tas ikke opp, eller blir drøftet snevert og overflattisk. Det kan delvis skyldes knapp tid, men også at tiden er brukt til å utvikle institusjonenes perspektiv. Tegnene på skjevhet er klare: problemene kommer *nesten* uten unntak utenfra; og vekst er *nesten* hele løsningen. Rapporten er generell og unnvikende om forhold som er institusjonenes eget ansvar; det gjelder selv så sentrale spørsmål som ledelse og strategiutvikling. Spesielt går en for lite inn på valg og konsekvenser forbundet med den høye veksten i institusjonenes eksterne og interne forskningsmidler. Her har tilsynelatende mye skjedd på kort tid, men hva og med hvilke konsekvenser er spørsmål som rapporten knapt nok reiser, dokumenterer dårlig og i beste fall besvarer med alminneligheter. Vi får for eksempel ikke noe grunnlag for å vurdere i hvilken grad problemene som knytter seg til eksternt finansiert forskning, skyldes at institusjonene har fått så stor uttelling at de har forgått seg på slike midler, eller at prosjekter som skulle vært fullfinansiert (oppdrag) blir subsidiert. Oppsiktsvekkende merknader i rapporten om at institusjonene ikke kan legge føring på enkeltansattes forskningsøknader lover ikke godt.

Mye tyder på at de senere års tydelige konsentrasjonslinje i nasjonal forskningspolitikk (sentre, storprosjekter mv.) har ført til omfattende omfor-

“Rapporten bidrar nok til å bringe prosessen inn i et bedre spor – et stykke på vei.”

deling av forskningsmidler mellom forskergrupper, med forsterket Matteus-effekt («den som har mye skal få i overflod, den som har lite skal miste det han har») pga. forrykking av konkurransevnen mellom forskergrupper og institusjonelle oppfølgingstiltak. Det er på høy tid å få fram et bedre empirisk grunnlag for å forstå dynamikken i og konsekvensene av denne politikken. Rapporten bidrar ikke, selv om problemet er relevant for mange av de spørsmål og prinsipper den er opptatt av, som for eksempel mangel på sammenhengende tid til forskning, og undervisningskvalitet. Under kravet: «Vi vil ha professoren tilbake», stilte NITOs studentleder Cato Haugland i et innlegg i Adresseavisen 23. januar i år et viktig spørsmål om hvor forskningsbasert undervisningen i høyere utdanning er. Har rikelig tilgang på forskningsmidler gjort det mulig for professorene å kjøpe seg fri fra undervisning? Hva som fremmer og svekker undervisningskvalitet, forskningsbasert undervisning og tid til forskning er en diskusjon om mer enn stillingsvilkår og den enkeltes forskningsrett.

Handlingsromutvalget skal ha kreditt for godt arbeid om mange spørsmål, men mye dokumentasjon og diskusjon gjenstår om viktige spørsmål som det ikke rakk eller ville ta opp.

For øvrig håper jeg at det nye utseendet som *Forskningspolitikk* får fra dette nummer av, faller i smak hos våre lesere.

Egil Kallerud

Foto: Corbis / Scanpix

“På få områder er behovet for innovasjon større enn i produkter og tjenester for funksjonshemmede i fattige deler av verden”

Innovasjonståka

Innovasjon er et ord som blir hyppig brukt i akademia. Alle som driver med forskning innenfor ingeniørvitenskap, ønsker å skape noe nytt. Det å legge lista lavere enn å hige etter innovasjon, er direkte umoderne og vil neppe føre til at søknaden om forskningsmidler går igjennom. Men det diskuteres sjelden hva hensikten med innovasjon bør være, hevder Sofia Hussain i denne kronikken, og stiller spørsmålet: Hvem skal vi innovere for? Skal forskere kun bane vei for bedrifter og næringsliv, eller bør vi også engasjere oss i arbeid for fattige mennesker i andre deler av verden?

SOFIA HUSSAIN,
doktorgradsstipendiat, NTNU

Fakultet for ingeniørvitenskap og teknologi ved NTNU ønsker å bidra med tverrfaglig forskning der teknisk kompetanse fremmer fattigdomsbekjempelse og utvikling i sør. Blant annet har fakultetet et forskningsprosjekt ved Institutt for produktutvikling og materialer som handler om utvikling av benproteser for barn i Kambodsja. Prosjektet er initiert av under tegnede og utføres for Røde Kors. Det mangler ikke på vilje i akademiske miljøer til å jobbe med problemstillinger for mennesker i fattige deler av verden. NTNU ser

på dette som sitt samfunnsansvar, men det er nær sagt umulig å få eksterne midler til slik forskning. De tre siste årene har det ikke vært én utlysning fra Norges forskningsråd for støtte til prosjekter for funksjonshemmede i andre deler av verden.

Funksjonshemmede i fattige land er en sårbar sosial gruppe, og funksjonshemmede kvinner og barn befinner seg ofte lavest på rangstigen. Dersom vi skal klare å hjelpe disse menneskene, må vi lage hjelpemidler som ikke bare gjør det mulig for funksjonshemmede å bevege seg, men som også bidrar til at de aksepteres som fullverdige individer i sine samfunn. Sosiale og psykologiske aspekter må sees i sammenheng med økonomiske, teknologiske

og funksjonelle løsninger. Slike sammensatte problemstillinger krever økt fokus på tilegnelse av ny kunnskap, men forskning for svake grupper kan ikke skje uten at man samtidig tar debatten om hva forskningens rolle skal være i tiden fremover.

Innovasjon og verdier – en glemt debatt

Funksjonshemmede i u-land har i de færreste tilfellene råd til å kjøpe proteser. Røde Kors' proteseproduksjon har derfor ikke, og bør heller ikke ha, kommersielle målsettinger. Det betyr likevel ikke at innovasjon på dette området ikke er viktig.

Forskningsrådet har fire programmer som har ordet innovasjon i tittelen. Selv om utlysningene er pyntet med formuler-

inger som «samfunnsmessige ringvirkninger» og «bærekraftighet», legges det stor vekt på sannsynligheten for økonomisk

“Spørsmålet er om all innovasjon skal ha som mål å skape penger”

verdiskapning i vurderingskriteriene. I dokumentene for programmet Brukerstyrt innovasjonsarena står det for eksempel: «Typiske kjennetegn ved søknader som ikke er konkurransedyktige: Ved seleksjon av prosjekter vil det bli lagt særlig vekt på at prosjekter kombinerer et høyt vitenskapelig og teknologisk nivå med et betydelig økonomisk gevinstpotensial. Utelukkende høyt vitenskapelig og teknologisk nivå vil altså ikke kunne oppveie for mangelfullt beskrevet potensial for økonomisk verdiskapning.»

Forskning bør støtte opp om næringslivets behov og være med på å skape konkurransefortrinn for norske bedrifter. Samtidig må vi ikke ta for gitt at all forskning innenfor tekniske fagområder skal være til for bedriftene eller at næringslivet alene skal ha makt til avgjøre hva som bør forskes på. Forskere bør kunne tillate seg å være visjonære og ha større perspektiv enn det kortsiktige bedriftsøkonomiske hensyn tillater.

På få områder er behovet for innovasjon større enn i produkter og tjenester for funksjonshemmede i fattige deler av verden, og på få områder er det mulig å utrette en så stor forskjell. Et høreapparat, en rullestol eller en protese kan være et avgjørende bidrag til å gjøre det mulig for et barn å gå på skole og dermed øke sine sjanser for å kunne ha en jobb og en inntekt i fremtiden. Spørsmålet er om all innovasjon skal ha som mål å skape penger. Kan ikke det å hjelpe mennesker med å få et bedre liv være en målsetting nok i seg selv? Når ble verdiskapning ensbetydende med økonomisk gevinst?

Reell tverrfaglighet er nødvendig

Det er når fagdisiplinære grenser viskes ut og kunnskap på tvers av felt benyttes at virkelig innovative løsninger skapes. Dette kommer godt frem i utvikling av proteser, hvor det er nødvendig å fokusere på mer enn teknologiske aspekter. Det er mange som velger ikke å benytte proteser selv om de får dem gratis. Hva hjelper det med en håndprotese som gjør en i stand til å jobbe, dersom ingen ønsker å ansette en

person som har en skummel krok som hånd? En protese er ikke bare en erstatning for en virkelig kroppsdelt, men også et sosialt verktøy som skal øke mulighetene for integrering og deltagelse i samfunnet. Å ta hensyn til myke verdier som emosjonelle og estetiske behov er derfor helt nødvendig for å kunne hjelpe funksjonshemmede.

Hva skjer når myke verdier møter tekniske løsninger? Svaret kan være «fint lite». Det er nemlig svært vanskelig å få midler til prosjekter som er virkelig tverrfaglige. Tverrfaglighet er et moteord. Det er obligatorisk å bruke det i enhver prosjektbeskrivelse, og utlysninger inneholder ofte et punkt om tverrfaglighet i en eller annen bisetning. Dagens finansieringsordninger er imidlertid likevel ikke tilrettelagt for prosjekter som kombinerer fagfelt på helt nye måter. Arbeid for funksjonshemmede dreier seg ikke om ren medisinsk forskning, ren humaniora eller ren teknologi, og det handler heller ikke om å tjene penger. Slike prosjekter er derfor ikke tilpasset forskningsrådets system.

«Jeg innoverer, derfor er jeg» – forskerens mantra?

De færreste nye løsninger er i grunnen revolusjonerende nok til å falle under kategorien innovasjon. For de fleste forskere består heller ikke arbeidshverdagen i å revolusjonere verden, men å oppdage små inkremitter med ny kunnskap som stadig fører oss videre.

Mobiltelefonen regnes av mange som en svært innovativ oppfinnelse. Den har

“Vi drømmer alle som forskere om å klare å skape noe virkelig innovativt”

endret hvordan vi samhandler og kontakter hverandre. Et hjelpemiddel kan også endre måten et individ henvender seg til andre på og hans eller hennes forutsetninger for å kunne kommunisere. Innovasjon kan ikke utelukkende vurderes ut fra graden av avansert teknologi som er brukt, men bør og evalueres med hensyn på endringene som skapes ved kløktig bruk av ressurser.

Vi drømmer alle som forskere om å klare å skape noe virkelig innovativt. Men før man går seg helt vill i den tykke innovasjonståka, trengs det en verdidebatt for å drøfte hvor vi vil hen med det stadig større fokuset på innovasjon i akademia.

Har noen en plan?

JORUNN SEM FURE,
Henrik Steffens-professor,
Humboldt-universitetet, Berlin

Tyskland er Norges viktigste partner i Europa. Det er stor og økende etterspørsel etter nordmenn med operativt kulturkunnskap som kan bevege seg kompetent og utvungent i et tysk språk- og kulturområde som består av minst 100 millioner mennesker. Behovet er prekært for å bygge opp god forskningsbasert utdanning i tysk samfunns- og kulturkunnskap og språk. I skrivende stund er det ikke lett å øyne noen tenkning i form av en plan eller strategi verken på politisk nivå, i forskningsforvaltningen eller på universitetene for å møte dette store behovet.

Hvem tar beslutningene som har satt oss som nasjon i denne situasjonen? Jo, de er overlatt til landets 14-åringer og deres veiledere. Har de som velger bort tysk, god nok informasjon om mulighetene dette faget gir? Stenger myter om vanskelig grammatikk og overdoser om folkemord og nazisme på skoleturer til Polen og Tyskland for potensiell interesse? Skolerådgiverne gir ofte bare ett råd: velg det du er mest interessert i – ikke hva du tror samfunnet har bruk for eller hva du tror du kan leve av.

Fag som ikke gir umiddelbar lystfølelse, men som kan gi de mest spennende karrieremuligheter i fremtiden, blir ofte valgt bort på et ufundert grunnlag. Noen av konsekvensene er at tysk som akademisk fag nedlegges sakte, men sikkert ved våre universiteter. Filosofistudenten kan ikke lese Kant på tysk, historiestudentene kan ikke lese primærkilder fra et av Europas dominerende språkområder, og ingeniører og arkitekter kan ikke knytte seg til den tyske teknologiske og estetiske arven.

De viktigste veivalgene i unge menneskers liv tas lenge før interesser er klart formulert og bevisste yrkesvalg skal tas. Mange unge vil arbeide med *media*, *kommunikasjon* og *sånn*, men ikke lære noe om verden der ute gjennom tilegnelse av språk. Det mangler ikke på luftige og mer konkrete visjoner, retningslinjer og strategiske planer for FoU-sektoren, men hvem har en plan som kan løse det økende misforholdet mellom etterspørsel etter og tilbud på tysk kulturkunnskap?

– Svak kultur for omstilling

Det såkalte handlingsromutvalget overleverte 25. februar i år sin rapport til sin oppdragsgiver, statsråd Tora Aasland. Det har vært store forventninger til at utvalget skulle skape større grad av felles forståelse av situasjonen ved de høyere utdanningsinstitusjonene, som på tross av økte bevilgninger på makronivå opplever redusert handlefrihet. *Forskningspolitikk* har intervjuet Marianne Harg, president i Tekna, som har ledet det krevende arbeidet i utvalget. Rapporten er presentert og kommentert i andre artikler i dette nummer.

FOTO: MARTIN SKULSTAD

EGIL KALLERUD,
Forskningspolitikk

Jeg vil starte med å gratulere deg med å ha loset i havn et stort og viktig arbeid på kort tid. Var det et vanskelig arbeid?

– Det var i alle fall mye arbeid; svært mye informasjon skulle innhentes og bearbeides, og det tar tid å kondensere informasjonen ned til bare det nødvendige. Det måtte gå fort, og komitémedlemmene fikk ikke mye tid på seg til å gjennomgå nytt materiale fra ett møte til neste. Mandatet var bredt og omfattende, og det tok tid å skape felles forståelse av hva spørsmålet egentlig dreier seg om, og vi kom fram til den definisjonen av handlingsrom som rapporten legger til grunn, der ikke bare økonomiske, men også juridiske, strukturelle og kulturelle aspekter er drøftet.

Men inntrykket er at dere i overveiende grad har hatt fokus på økonomiske forhold, er det bl.a. her dere er mest konkrete i deres anbefalinger?

– Ja, det var her vi følte at den største utfordringen nå ligger, og det var i første rekke økonomiske spørsmål som utløste hele saken. Men vi har også hatt mye fokus på for eksempel byråkratiske forhold, delvis på grunnlag av innspill fra institusjoner, delvis også fordi jeg selv er opptatt av dette. Jeg fikk «bakoversveis» da jeg fikk anledning til å se eksemplere på de årlige tildelingsbrevene fra departementet til institusjonene. De er en underlig blanding av ting som allerede står i

statsbudsjettet, krav, forventninger og rapporteringsinstrukser, og er skrevet i et språk som man må være innenfor for i det hele tatt å forstå. Jeg er glad for at vi synes å ha fått delvis gjennomslag for vår påpekning av slike problemer, i og med at Kunnskapsdepartementet i sin pressemelding om rapporten har uttalt at det umiddelbart vil se på muligheten for å redusere rapporteringskravene.

Arbeidet som leder av denne komiteen ble kanskje også vanskelig gjort av intern uenighet? På et tidspunkt fikk vi som fulgte prosessen utenfra, inntrykk av økende interne motsetninger, endog tilløp til splittelse?

– Det er en overdrivelse. At det skulle være en splittelse i utvalget da det kom oppslag om dette, var mer enn jeg hadde vært i stand til å oppdage; etter min mening var dette uttrykk for at aktører som representerer ulike interesser, har ulike innfallsvinkler, mer enn det var en reell uenighet. Etter hvert viste de viktigste skillelinjene seg å gå mellom representanter som befinner seg innenfor systemet og de som er utenfor; dette kommer særlig til uttrykk i rapporten i form av særmerknader fra Paul Chaffey og Arvid Hallén. Egentlig ser jeg på disse merknadene som en styrke for rapporten, de viser skillelinjene i en del sentrale spørsmål som ikke har

funnet sine endelige svar i rapporten, men som det må føres en videre debatt om. Det er ikke noe mål at man skal være enig om alt. Uenighet viser noe av bredden i spekteret av utfordringer vi her står overfor.

Men hovedinntrykket fra rapporten selv og pressekonferansen om den er at institusjonene er kommet svært godt ut i denne rapporten?

– Jo, men dette reflekterer nok i stor grad sammensetningen av komiteen, bl.a. var ikke departementets synsvinkel representert i selve komiteen. Dette var jo et utvalg som var nedsatt for å klargjøre overfor kunnskapsministeren hvordan sektoren ser på de utfordringene den står overfor, og for å komme til bunns i hvorfor den mener at midlene den har til rådighet ikke er tilstrekkelige. Det har vi greid å få fram. Ministeren kunne knapt forvente en større grad av selvpisking fra institusjonenes side, men de har også vært åpne på at det er visse ting de har og tar ansvar for, bl.a. for egeninitiert overetablering av studieplasser og bruk av høyere lønn for å tiltrekke seg særlig kvalifisert personale. Hovedfokus er imidlertid på de dilemmaene som følger av at pålegg og krav utenfra i økende grad har bundet opp veksten i bevilgningene.

“Etter hvert viste de viktigste skillelinjene seg å gå mellom representanter som befinner seg innenfor systemet og de som er utenfor”

“Jeg fikk ‘bakoversveis’ da jeg fikk anledning til å se eksempler på de årlige tildelingsbrevene fra departementet til institusjonene”

Dere skulle ikke be om mer penger, likevel er det mange anbefalinger som innebærer akkurat det – utvidelse av rammen for resultatbasert forskningsfinansiering, økte stipendiatsatser, 100 prosent finansiering av nye studieplasser, dekning av egenbidraget til EU-prosjekter etc.?

– I mange tilfeller er dette mer et spørsmål om omfordeling – bl.a. når det gjelder Forskningsrådet, kan det være snakk om å igangsette et redusert antall prosjekter som til gjengjeld i høyere grad blir fullfinansiert. Det kan gjelde prosjekter som det er nasjonalt viktig å gjennomføre, men som ikke passer inn i den strategiske profilen som institusjonene selv vil utvikle.

Du pekte på at ikke alle spørsmål nødvendigvis er gjennomdrøftet i sin fulle bredde i rapporten: ett av de spørsmålene jeg savner en bredere diskusjon om og bedre dokumentasjon av, er hvordan institusjonene faktisk bruker sin samlede grunnbevilgning. Dere foretar en dekomponering av veksten i bevilgningene siden 2003 og sannsynliggjør at ulike faktorer, i all hovedsak ytre faktorer, har bidratt til at handlingsrommet har blitt redusert. Men vi får i liten grad innblikk i hva som foregår bak institusjonskulissene og hvordan hele grunnbevilgningen, ikke bare veksten, brukes.

– Jo, det kan være riktig, men det var ikke mulig å komme lenger innenfor de rammene utvalget hadde for sitt arbeid. Vi fikk høre at departementet vurderte å nedsette en gruppe som skulle følge ressursstrømmen internt ved institusjonene, men vi har ikke hatt mulighet til å fremskaffe fullstendig nok informasjon innen tidsrammen. Å kartlegge den interne ressursfordelingen er en enorm oppgave, ikke minst fordi institusjonene her er veldig forskjellige. Men i diskusjonene i komiteen kom det bl.a. fram interessant informasjon om ulike strategiske tilnærminger til fordelingen av interne forskningsmidler. Én stor institusjon hadde for

“Men en typisk reaksjon fra interne representanter er: javel, bare ikke mitt område ...”

eksempel kommet til at den nå først og fremst bruker egne forskningsmidler til å støtte miljøer ved institusjonen som gjør det godt i åpne konkurranser, snarere enn å lage egne tematiske satsinger.

“For å få folk nedover i organisasjonen med på endringsprosesser må disse se både trusselen, utfordringen og motivasjonen som ligger i omstilling”

Dette er likevel kun faktainformasjon, det sentrale er hvordan man håndterer vanskelige dilemmaer forbundet med strategiske valg. Ta for eksempel det ramskriket som forslaget om å nedlegge en del språkfag ved Universitetet i Stavanger skapte. Utfordringen er at av og til må man nedlegge enkelte aktiviteter, man kan ikke lage seg hellige kuer, og institusjonene må av og til tørre å ta grep og vise handlekraft. Jeg har erfaring fra deltakelse i strategiprosesser ved høyere utdanningsinstitusjoner, der eksterne representanter sterkt utfordrer institusjonene på at de må tørre å nedlegge, omstrukturere, omfordele. Men en typisk reaksjon fra interne representanter er: javel, bare ikke mitt område... Det er en svak kultur for omstilling ved disse institusjonene; det gjelder i hvert fall ved universitetene; jeg tror det kanskje er litt bedre bevendt på en del av høyskolene, fordi de i større grad har vært nødt til å tilpasse seg omgivelsene. Omstillinger er nødvendige, og mine erfaringer fra industrien er at de ikke er så farlige som man kan forvente; vi får andre ting å gjøre, men en må se det som positivt. En vekker for meg var den diagnosen Tian Sørhaug stilte i forbindelse med innføringen av Kvalitetsreformen om mulighetene for å få til nødvendige kulturendringer ved universitetene: Her sitter det, påpekte han, mange gamle menn som er vant til å bestemme, de er del av et kollegium og det er de som beslutter, har makt og myndighet; det vil ta minst to generasjoner før vi får en ny, tidsmessig styringsstruktur.

Kan SAK-prosessene og -midlene bidra til å skape slike kulturendringer?

– Jeg tror ikke det først og fremst er midler som skal til. For å få folk nedover i organisasjonen med på endringsprosesser må disse se både trusselen, utfordringen og motivasjonen som ligger i omstilling. Bare å fokusere på trusselen blir destruktivt, en bør utforske mulighetene i større grad.

Motivasjon er viktig, og det dreier seg ofte mindre om penger enn om å bli sett, å bli anerkjent, å få tilbakemelding om at det den enkelte gjør, betyr noe for helheten. Vi ser også flere eksempler på at små incentivmidler kan ha en effekt som langt

overgår midlenes størrelse, som for eksempel RBO-ordningen. Små detaljgrep kan få stor betydning hvis de gir incentiver som er innrettet på riktig måte. Jeg tror at endringsledelse som ledelsesform er viktig i academia, men jeg tror at Sørhaug har rett i at det vil ta tid å få inn slik endringsledelse ved disse institusjonene. Disse perspektivene på behovet for ledelse er i stor grad reflektert i rapporten, selv om de på dette punkt kan framstå som relativt generelle. Men det må de være, bl.a. fordi ulike institusjoner har ulike tradisjoner og organisatorisk struktur og derfor bør ha ulike ledelsesformer; her gjelder ikke «one size fits all».

Dere peker på en lang rekke faktorer som bidrar til at institusjonenes handlingsrom blir redusert, men det kan i den lange listen av faktorer og tiltak være vanskelig å få øye på en klar prioritering mellom dem. Hvilke spørsmål mener du selv det er aller viktigst å få gjort noe med for å få tilbake eller utvide institusjonenes handlingsrom?

– Jeg tror det er særlig viktig å få på plass fullfinansiering av nye studieplasser når det nå blir behov for vesentlig høyere studentopptak enn i dag. Det er i praksis umulig å få til den veksten i antall studie-plasser som er nødvendig, innenfor dagens finansiering. Når det er stor vekst i antall studieplasser, har mange av institusjonene ikke råd til å forskuttere 40 prosent av kostnadene for to år, slik dagens ordning innebærer.

En bør også revurdere tempoet i økningen av antall stipendiater. Vi kommer til å få dårligere råd, og det kan bli nødvendig å benytte midler som blir ledige når stipendiater fullfører, til å finansiere eksisterende stillinger. Jeg ser ikke dette som noen krise selv om det vil kunne føre til en stagnasjon, kanskje også nedgang, i det samlede antallet stipendstillinger. Det er sterkt ønskelig med flere stipendiater, men de må ha vilkår som gir forskningsmessig uttelling, og dette er en måte å holde seg innenfor rammen på.

Du, og Tekna, er jo også engasjert på mange fronter innenfor norsk forsknings- og innovasjonspolitik. Denne rapporten omhandler universiteter og høyskoler, men

forholdet til forskningsinstituttene og deres rolle lurer vel også litt i bakgrunnen?

– Noen av disse spørsmålene er berørt i rapportens avsnitt om randsonorganisering og eksternt finansiert virksomhet. Vi påpeker at det er grunn til å se på regelverket for slik virksomhet med sikte på å skape større fleksibilitet, også gjennom samarbeid med andre aktører i forskningssystemet. Det er stort potensial for å utvide handlingsrommet gjennom slikt samarbeid. Men jeg er ikke tilhenger av den danske løsningen med å slå sammen universiteter og forskningsinstitutter. Dette er ulike institusjoner med ulike hovedoppgaver.

Det er viktig å beholde helhetsperspektivet, slik at man legger til rette for samarbeid på tvers av alle forskningsutførende institusjoner, også industrien. Det utføres i Norge for lite FoU i industrien; mer industriell FoU avfører også forskningsprosjekter i forskningssystemet. Og oppdragsforskning bør gi et overskudd.

Det kan her være riktig å understreke at mitt syn er at det ikke bør være et viktig mål at universiteter og høyskoler skal tjene penger på forskning. For eksempel kan et for stort fokus på kommersialisering og på å sikre institusjonene intellektuelle eiendomsrettigheter til forskningsresultater legge uheldige begrensninger på samarbeidsmulighetene med næringslivet.

Kan jeg oppfatte det som uttrykk for en viss skepsis til TTOenes virksomhet?

Ja, det kan du.

Et av de mest spennende nye initiativene i norsk forsknings- og innovasjonspolitikkk de seneste år har vært samarbeidet mellom Tekna, NHO og LO om den såkalte Kunnskapsdugnaden. Det synes å ha blitt stille om denne. Hva skjer?

– Det er riktig at prosjektet har ligget litt lavt i terrenget den siste tiden. Men det er ikke dødt. Alle parter vil gå videre med samarbeidet, og vi vil snart sette oss sammen for å ta stilling til nye aktiviteter. Vi synes vi har oppnådd en hel del gjennom dette samarbeidet der vi har fått belyst viktige perspektiver og laget felles plattform for utvikling av kunnskapsnasjonen.

Mer rom for handling?

Det såkalte handlingsromutvalget ble oppnevnt i oktober 2009 på bakgrunn av et tilsynelatende paradoks: på den ene siden har universiteter og høyskoler de senere årene hatt betydelig vekst i sine bevilgninger fra staten, og innføringen av Lov om universiteter og høyskoler i 2005 økte det institusjonelle selvstyret. På den andre siden har institusjonene samtidig gitt uttrykk for at de har opplevd redusert frihet og færre muligheter for strategisk handling. Utvalget skulle dokumentere denne opplevelsen med fakta og argumenter. Stig Slipersæter, forsker ved NIFU STEP og medlem av utvalget, beskriver i denne artikkelen hovedpunktene i rapporten.

STIG SLIPERSÆTER,
forsker, NIFU STEP

Handlingsromutvalgets innstilling drøfter mange sider ved institusjonenes muligheter til å utøve det selvstyret de er gitt, blant annet styringsdialogen med departementet, kulturen for ledelse internt ved institusjonene, juridiske forhold etc. Det er likevel begrensningen i muligheten til å styre økonomien som gis mest plass i drøftingen. Det er ikke uventet, siden mulighetene til å styre egen økonomi er en forutsetning for å kunne styre mange av de øvrige sidene av virksomheten.

Redusert økonomisk handlingsrom

Hovedargumentet for at handlingsrommet har blitt redusert til tross for økte budsjetter har fire hovedelementer. For det første har betydelige deler av økningen i grunnbevilgningen kommet i form av øremerkede midler. For eksempel har institusjonene siden 2002 blitt tildelt nesten 1 500 nye rekrutteringsstillinger over grunnbevilgningen. Dette representerer en betydelig vekst i bevilgningene, men midlene kan ikke benyttes til andre formål, og institusjonene kan dermed ikke fritt velge hvordan midlene benyttes. For det andre fastsettes enkelte deler av bevilgningen ut fra beregnede «stykkpriskostnader», men satsene avspeiler ikke de reelle kostnadene. Dette gjelder både studieplasser og stipendiatstillinger. For stipendiatstillingenes vedkommende er det en beregnet underdekning på minst 650 millioner kroner årlig, penger som institusjonene må ta fra grunnbevilgningen. For det tredje krever mange eksternt finansierte

prosjekter, for eksempel fra Forskningsrådet og EU, medfinansiering fra institusjonene, og de spiser dermed av grunnbevilgningen. Endelig har forskningskomponenten i den resultatbaserte delen

reduserer handlingsrommet så mye at man bør tenke gjennom helheten i systemet på nytt. Vil det være nok å endre på enkeltkomponenter, eller bør man snarere tenke i retning av en modell som for

“Utvalget peker på at det i akademiske institusjoner er en innebygd spenning mellom institusjonell styring og akademisk frihet”

av institusjonenes bevilgninger en lukket ramme for sektoren som helhet. Dette skaper en uforutsigbar situasjon, siden uttellingen for én institusjon vil kunne gå ned selv om produksjonen øker hvis øvrige institusjoner øker sin produksjon mer. I tillegg legger resultatene føringer på bruken av grunnbevilgningen, fordi det er lite legitimitet ved institusjonene for å foreta interne omfordelinger som avviker betydelig fra resultatproduksjonen ved grunnenhetene. I tillegg kommer forhold som utilstrekkelig kompensasjon for prisvekst, økte kostnader til vedlikehold av bygninger, krav om nye administrative systemer etc., som medfører kostnader som også må dekkes over grunnbevilgningen.

Helhet og del

Utvalget peker altså på en rekke forhold ved bevilgningssystemet som spiser av den potten som er ment å være til fri disposisjon for institusjonenes styrer. En problemstilling som ligger implisitt i denne påpekningen, men som ikke drøftes i full bredde i utvalgets innstilling, er om summen av i og for seg gode formål i bevilgningssystemet til sammen og utilsikt

eksempel har få eller ingen øremerkinger, kombinert med et forenklet system for resultatbaserte tildelinger? Dette berører selvfølgelig også forholdet mellom institusjonell frihet og behovet for politisk styring av så viktige sektorer som høyere utdanning og forskning. Det er neppe aktuelt for politikerne å oppgi styringen av sektoren helt, men i forlengelsen av utvalgets innstilling kan man drøfte om det er mulig å finne en mer hensiktsmessig balanse mellom elementer som skal underlegges politisk styring og elementer som bør overlates til institusjonene selv.

Styring og juss

Utvalget drøfter også andre faktorer enn de økonomiske; bl.a. har lovverk og institusjonsledelse betydning for handlingsrommet. Utvalget ser det som positivt at styringsdialogen mellom Kunnskapsdepartementet og institusjonene de senere årene har fått mer fokus på institusjonenes strategier og langsiktige mål, og mindre på detaljer ved institusjonenes virksomhet. Det peker likevel på at departementet fortsatt detaljstyrer institusjonene i for sterk grad gjennom de årlige tildelingsbrevene og rapporteringskravene. Dette oppfattes dels som en overstyring av institusjonenes strategier og dels som en mistillit til at de klarer å gjennomføre sine planer. Administrativ rapporte-

“Det er neppe aktuelt for politikerne å oppgi styringen av sektoren helt”

ring båndlegger i tillegg betydelige ressurser. Juridiske forhold som begrenser handlingsrommet, omfatter bl.a. lov- og regelverk for personalforvaltning som gjør at institusjonene i stor grad velger å foreta midlertidige fremfor faste tilsetninger, og at Kunnskapsdepartementet med hjemmel i lov og regelverk kan stille krav til institusjonene om å tilby et minimum antall studieplasser innenfor bestemte fag, såkalte aktivitetskrav. Institusjonene opplever nok likevel ikke lovverket i seg selv som den største innsnevringen av handlingsrommet. Viktigere er nok hvordan departementet utøver sin rolle og hvilken reell frihet institusjonene opplever at de har til å utøve den styringsrett de juridisk har fått.

Struktur og kultur

Universiteter og høyskoler står de nærmeste årene overfor betydelige utfordringer på grunn av endringer i strukturelle forhold. For det første forventer man økt pågang av studenter som følge av større ungdomskull og økt studietilbøyelighet. For det andre vil mange ansatte gå av for aldersgrensen, og man må finne kompetent erstatning. Videre er betydelige prosesser i gang med sikte på sammenslåing eller tettere samarbeid mellom norske institusjoner, samtidig som internasjonal konkurranse og internasjonalt samarbeid tiltar. Deltakelse i internasjonale forskningsprogrammer og omfattende fusjonsprosesser krever betydelige ressurser, men bortsett fra dette oppfatter ikke utvalget at disse strukturelle faktorene legger store begrensninger på handlingsrommet. De er snarere å forstå som utfordringer som det krever handlingsrom og ledelse å kunne møte på en konstruktiv måte.

Utvalget peker på at det i akademiske institusjoner er en innebygd spenning mellom institusjonell styring og akademisk frihet. Mens akademisk frihet sikrer den enkelte ansattes handlingsrom, sikrer den institusjonelle styringsretten institusjonenes handlingsrom overfor stat og samfunn. Institusjonell ledelse utøves i dette spenningsfeltet, og det er utfordringen for institusjonenes ledere og styrer å finne balansen mellom akademisk frihet og behovet for institusjonelle strategier og prioriteringer. Hvis den økonomiske handlefriheten er til stede og detaljstyringen utenfra reduseres ytterligere, er nok kanskje institusjonenes største utfordring å utnytte sin autonomi til å møte utviklingen med egne prioriteringer og aktiv strategisk handling.

Handlingsromutvalget hadde denne sammensetningen:

President Marianne Harg , Tekna (leder)
Adm. dir. Paul Chaffey , Abelia
Rektor Sigmund Grønmo , Universitetet i Bergen
Adm. dir. Arvid Hallén , Norges forskningsråd
Prorektor Guri Hjeltnes , Handelshøgskolen BI
Leder Bjarne Hodne , Forskerforbundet
Rektor Inger Aksberg Johansen , Høgskolen i Harstad
Prorektor Berit Kjeldstad , Norges teknisk- naturvitenskapelige universitet
Rektor Aslaug Mikkelsen , Universitetet i Stavanger
Leder Anne Karine Nymo , Norsk Studentunion
Rektor Ole Petter Ottersen , Universitetet i Oslo
1. nestleder Anita Solhaug , Norsk Tjenestemannslag
Forskningsleder Stig Slipersæter , NIFU STEP

Utvalgets sekretariat var plassert i Universitets- og høyskoleavdelingen i Kunnskapsdepartementet.

Har handlingsrom – trenger takhøyde

Handlingsromutvalget har avlevert sin innstilling og pekt på en rekke forhold som universitetene og høyskolene finner problematiske når det gjelder muligheten til å forvalte egen autonomi. Problemet med innstillingen er at den ikke reflekterer mer rundt innretningen på selve styringen av norsk høyere utdanning, skriver Bjørn Stensaker og Sveinung Skule i en kommentar til utvalgets innstilling.

BJØRN STENSAKER, ass.direktør
SVEINUNG SKULE, direktør
begge NIFU STEP

Med Tora Aasland som minister for forskning og høyere utdanning har dialogen mellom sektoren og den politiske ledelsen i Kunnskapsdepartementet blitt styrket. Handlingsromutvalget er et eksempel på denne dialogen; ministeren inviterer ikke bare sektoren til å påpeke det den opplever som problematisk, den ber endatil sektoren om å komme med løsningene selv. Og løsninger har statsråden fått – spesielt mange knyttet til hvordan departementet forvalter sitt styringsansvar og fordeles ressurser. Noe annet burde man kanskje ikke forvente fra et partssammensatt utvalg der mange stemmer og interesser skal høres, diskuteres og avveies.

Når det er sagt, har innstillingen også noen svært gode observasjoner knyttet til utfordringer som dagens finansieringssystem reiser for institusjonene. Spørsmålet er imidlertid om det er lapping på dagens styringssystem som trengs, eller om man snarere burde tenke mer dristig rundt utformingen av morgendagens styring av sektoren.

Utfordrende mandat

Utvalget fikk tildelt et svært utfordrende mandat. Faktisk er noen av de spørsmålene som utvalget ble bedt om å besvare, noen av de vanskeligste spørsmål som mange europeiske land strever med for tiden. Hvordan kan universiteter og høyskoler bli mer strategiske aktører? Hvordan kan man balansere nasjonale behov og det økte handlingsrommet som mer autonome utdanningsinstitusjoner krever? Gitt tidsrammen kunne man kanskje ikke forvente at utvalget ville foreta en inngående diskusjon av disse spørsmålene, men det er påfallende at det heller ikke har forholdt seg særlig strengt til ett av de sentrale kravene i mandatet, nemlig at eventuelle forslag skal realiseres innenfor gjeldende budsjettammer. Svært mange av de tiltakene som foreslås, er i realiteten indirekte forslag om å øke rammene.

Utvalget diskuterer heller ikke hvordan utdanningskvaliteten kan økes, noe som er et annet sentralt punkt i mandatet. Man gjør riktignok et poeng av at kvalitet koster, og at nye studieplasser helst bør fullfinansieres. Samtidig ses utdanningsaktivitetene mer som kilde til problemer enn som muligheter. Ikke minst antyder utvalget at gjeldende organiseringsformer innenfor administrasjon og undervisning bidrar til mindre sammenhengende tid til forskning. Forslaget om et hurtigarbeidende utvalg for å se på dette forholdet synes noe overdrevet, siden det faktisk er lærestedene selv som har hovedansvaret for å organisere studieløpene.

Det som ikke problematiseres

Ministeren har allerede svart på utvalgets innstilling ved å lansere en rekke initiativ for å se nærmere på rapporteringskrav og andre deler av den statlige styringen som oppfattes som krevende. Samtidig har Aasland også sendt ballen tilbake til institusjonene, ved å peke på handlingsrom som lærestedene allerede har og som hun mener ikke benyttes. Det er lett å være enig med departementet i at det er en ubalanse i handlingsromutvalgets innstilling. Kulturelle forhold, organisasjon og ledelsesutfordringer avspises med tre sider i en 75 sider lang innstilling, og selv om den erkjenner at disse områdene representerer «en utfordring», er det lite som foreslås på tiltakssiden – i motsetning til i andre deler av innstillingen.

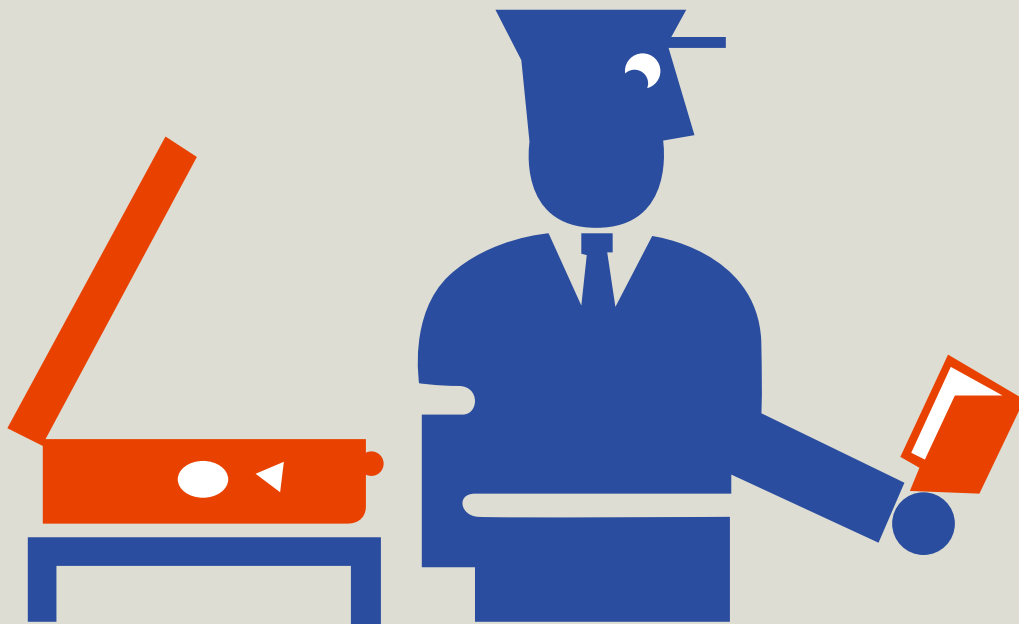
Utvalget har også behandlet spørsmålet om midlertidige ansettelser i høyere utdanning. Selv om det er liten tvil om at midlertidighet ofte oppleves som utrygt og lite motiverende for de som er i denne typen stillinger, savner vi en problematisering av hvordan ansettelsesformen virker inn på institusjonenes handlingsrom. Det kan være enkelt å si seg enig i utvalgets anbefaling om å redusere midlertidigheten, men det er jo ofte slik at midlertidighet nettopp begrunnes ut fra hensynet til handlingsrom og fleksibilitet.

Fremtidig styring – hva er nye innsikter?

Det kanskje største problemet med handlingsromutvalgets innstilling er den begrensede interessen det viser for å tenke nytt omkring styring og finansiering i norsk høyere utdanning. Flere eksempler kan trekkes frem. Utvalget påpeker at doktorgradsutdanning er viktig og må prioriteres, men at kostnadsnivået er et stort problem. Kravet om bedret finansiering er på denne bakgrunn forståelig, men man kan samtidig også stille spørsmål om hvorvidt man bør revurdere de modellene man har for doktorgradsløpene i Norge? Kanskje bør mangfoldet i organiseringen av doktorgradsløp økes, for eksempel gjennom tettere samarbeid mellom høyere utdanning og så vel næringsliv som offentlig forvaltning?

Et annet eksempel gjelder utvalgets tenkning omkring enkeltforskernes handlingsfrihet. Her slår innstillingen bl.a. fast at enkeltforskere må ha stor grad av selvstendighet når de søker NFR om prosjektmidler, og at «slik må det være ved våre universiteter og høyskoler» (s. 16). På denne bakgrunn kan man også forstå særmerknaden fra Paul Chaffey og Arvid Hallén der de påpeker at eksterne inntekter ikke «styrer interne prioriteringer». Trolig stiller de her spørsmålet om dagens ledelse ved universiteter og høyskoler egentlig er «herre i eget hus».

Det vi imidlertid aller mest etterlyser i innstillingen, er en kritisk drøfting av balansen mellom de to parallelle styringslogikkene i norsk høyere utdanning: På den ene siden har man over tid sett en standardisering av styringsvirkemidlene (lovverk, finansiering, institusjonsbetegnelser, etc.). På den andre siden har man et økende behov for å stimulere til forskjellighet og mangfold. Slik sett er kanskje det største problemet at handlingsromutvalget ikke i større grad har gått inn i SAK-diskusjonen. Skal styringen av norsk høyere utdanning bidra til å realisere SAK-målene, bør man paradoksalt nok kanskje få mye mer skreddersøm i en tid da det meste standardiseres.

Problemer i norsk-russisk forskningssamarbeid

Seniorforsker Eiliv Larsen ved Norges geologiske undersøkelse har gjennom mange år bygget opp et bredt og produktivt forskningssamarbeid med russiske forskere. Mange års innsats kan imidlertid gå i vasken på grunn av hans svært ublide møte med russiske toll- og sikkerhetsmyndigheter da han sammen med kolleger på norsk og russisk side var på vei til feltarbeid i Arkhangelsk-området i juli 2009.

En av de helt sentrale prioriteringer i norsk forskningspolitikk er å styrke det internasjonale forskningssamarbeidet. For å oppnå dette har det de senere år blitt opprettet mange bilaterale samarbeidsavtaler. En av dem er med Russland. Den har en spesiell tyngde, bl.a. fordi forskningssamarbeid med Russland står sentralt i nordområdesatsingen. Denne har en stor forsknings-, kunnskaps- og innovasjonskomponent og sterke regional- og sikkerhetspolitiske begrunnelser, i tillegg til de kunnskapspolitiske i bred betydning. «Russland står i en særstilling som samarbeidspartner i nord», heter det i Forskningsrådets strategi «forskning, nord» og i Utenriksdepartementets omtale av nordområdesatsingen på kunnskapsfeltet.

Spionasjeanklager

En slik bilateral avtale danner grunnlag for samarbeidsavtaler mellom norske og russiske forskningsinstitusjoner. Men dette er ingen garanti for at samarbeidet i praksis fungerer som det skal. Det fikk seniorforsker Eiliv Larsen ved Norges geologiske undersøkelse (NGU) i Trondheim og hans kolleger smertelig erfare da et planlagt feltarbeid i juli 2009 havarerte i tollene i Murmansk. Larsen selv ble truet med ti års utvisning fra Russland og fikk en mulig spionasjeanklage hengende over seg etter det som skjedde.

Larsen leder bl.a. to forskningsprosjekter som bygger på et mangeårig og omfattende samarbeid med russiske forskere. Samarbeidet er knyttet til en formell samarbeidsavtale mellom NGU og Herzen-universitetet i St. Petersburg. Ett av prosjektene er knyttet til Det internasjonale polaråret (IPY), og begge har finansiering fra Forskningsrådet, det ene er også støttet av Statoil. I juli i fjor skulle Larsen og to av hans norske medarbeidere, Astrid Lyså, NGU, og Maria Jensen, Universitetssenteret på Svalbard (UNIS), nok en gang møte sine russiske prosjektpartnere i Arkhangelsk for å gjennomføre geologisk feltarbeid. Men det ble aldri noe av feltarbeidet dette året. De tre norske forskerne kom ikke lenger enn til Mur-

mansk og måtte etter en uke med eskalierende komplikasjoner vende tilbake til Norge med uforrettet sak.

Store tollproblemer

Problemene startet i tollene i Murmansk da de tre lørdag 11. juli skulle klarere bagasjen for videre reise til Arkhangelsk. I tillegg til normal personlig bagasje dreide det seg om en betydelig mengde utstyr til

“Russland står i en særstilling som samarbeidspartner i nord”

feltarbeidet. Det var som vanlig fylt ut tollpapirer med detaljerte lister over alt utstyr, men formelle uregelmessigheter førte til at den ble stanset i tollene. Det ble vist til at ikke alt, bl.a. en satellitt-telefon, skulle være riktig oppført på disse listene, at det ikke var oppgitt at utstyret skulle bringes tilbake til Norge etter bruk og at det skulle ha vært fordelt på de tre personene og ikke registrert som felles bagasje. Etter forgjeves forsøk på å forklare at bagasjen stort sett besto av felles utstyr, som også fremgikk av listene, endte det med at det hele likevel ble registrert som Larsens personlige bagasje. Dermed ble det både for høy vekt og verdi til at en person lovlig kunne innføre dette.

Tolltjenestemenn i Murmansk startet deretter med en så grundig og tidkrevende gjennomgang av bagasjen at forskerne mistet den videre flyforbindelsen til Arkhangelsk. Gjennomgangen fortsatte de påfølgende dager med sikte på å legge saken om bagasjens videre skjebne fram for en dommer. Forskerne tok kontakt med det norske generalkonsulatet i Murmansk som foretok undersøkelser som tydet på at bagasjen snart ville bli frigjort. Men forsinkelsene var da allerede så store at hele feltarbeidet var i ferd med å gå i vasken.

Sikkerhetspolitiet koplet inn

Etter å ha levert ytterligere dokumentasjon om innholdet av bagasjen i løpet av onsdagen, forventet de norske forskerne endelig beskjed om frigjøring av bagasjen. Da tok saken en ny og alvorligere vending. Larsen ble oppsøkt på sitt hotellrom av tre representanter for FSB (tidl. KGB) og utsatt for et pågående og ubehagelig for-

hør: de skal ved gjennomgangen av bagasjen ha funnet en del topografiske kart som de hevder er hemmeligstemplett materiale, og de krever å få oppgitt kilden. Kartene har Larsen og hans medarbeidere samlet opp under flere tidligere feltreiser ved å oppsøke bokhandlere i Arkhangelsk som selger slike. De er fra Sovjet-tiden, og var opprinnelig hemmeligstemplett, men ble frigitt under Glasnost-perioden ved at

et deklassifiseringsstempel ble satt over generalstabens hemmeligstempel. Av forhøret gikk det fram at bare ett av kartene var problematisk. Dette kartet manglet trolig dette deklassifiseringsstempelet, og framsto dermed som fortsatt hemmelig til tross for at en identisk kopi av samme kart med det nødvendige deklassifiseringsstempelet også befant seg i bagasjen.

Forhørerne trodde ikke på Larsens forklaring om hvordan han hadde skaffet kartene til veie, men sa at han ville få frigitt bagasjen og kunne fortsette feltarbeidet om han oppga kilden. I motsatt fall ville han, ifølge FSBs representanter, bli utvist fra Russland og fratatt muligheten til visum for innreise til Russland for en tiårsperiode, og det ville kunne bli reist spiontiltale mot ham i en russisk rett. Da Larsen ikke endret sin forklaring på hvordan kartene hadde kommet ham i hende, forlot FSBs representanter hans hotellrom med beskjed om at han var utvist.

Det norske konsulatet i Murmansk vurderte den nye vendingen i saken som alvorlig og sendte umiddelbart en rapport til norsk UD, som ble bedt om å søke å klarlegge sakens formelle status via diplomatiske kanaler, og eventuelt få den endret. Etter konsulatets vurdering var tollsaken en administrativ sak som trolig ville finne en løsning, eventuelt med en bot, mens anklagene mot Larsen ble oppfattet å være av mer alvorlig karakter. Det var nå klart at feltarbeidet ikke ville kunne gjennomføres, og de norske forskerne bestemte seg for å ta seg fra Murmansk til Kirkenes med drosje. De ankom Kirkenes uten videre problemer. På russisk side var samarbeidspartnerne holdt løpende orientert. Disse returnerte til henholdsvis St. Petersburg og Moskva med uforrettet sak.

Forskningsamarbeid i grus?

Og omtrent der står saken fortsatt den dag i dag: NGU har fått og betalt en bot

Problemene startet i tollene i Murmansk da de tre lørdag 11. juni skulle klarere bagasjen for videre reise til Arkhangelsk

dette er gruppens pågående prosjekter i Russland og planer fremover stilt i bero.

Samarbeidet har allerede gitt høyt anerkjente resultater. Ett av de internasjonalt anerkjente vitenskapelige tidsskriftene som gruppen publiserer i, er Boreas. I 2006 ble et spesialnummer av tidsskriftet viet forskningen til Larsen og medarbeidere på begge sider av grensen. Fem av ti artikler i dette spesialnummeret var blant de ti beste siterte artikler fra tidsskriftet dette og neste år, og synteseartikkelen som var skrevet av bl.a. Larsen selv, var tidsskriftets mest siterte artikkel.

Gruppen har altså bygget opp forskning av høy kvalitet, i tråd ikke bare med norske, men også med russiske myndigheters ønsker. Men de er i ferd med å måtte betale en høy personlig pris for at rammen omkring dette forskningssamarbeidet ikke i tilstrekkelig grad fungerer som de skal. Saken viser at det kan være knyttet så mye usikkerhet og uforutsigbarhet til slikt forskningssamarbeid at det i praksis fungerer som disincentiver i forhold til å satse på slikt samarbeid.

Solveig Rossebø i Utenriksdepartementet bekrefter at denne typen problemer av og til forekommer i forsknings- og næringslivssamarbeidet med Russland. Utenriksdepartementet ønsker å komme i bedre inngrep med russiske tollmyndigheter for å redusere problemene.

for de tollmessige irregularetene, men flere formaliteter synes å gjenstå før bagasjen forhåpentlig kan avhentes i tollene i Murmansk. Men det har ikke lyktes å fastslå endelig hva Larsens rettslige stilling i Russland er. Om han faktisk er utvist og er nektet visum for ti år, vil bare kunne vise seg om han søker, samtidig som han også fortsatt kan være anklaget for spionasje.

For Larsen selv er det mye som står på spill. Han har siden tidlig på 1990-tallet systematisk utviklet forskningssamarbeid med russiske forskere og institusjoner, og hans forskning har de seneste årene i stor grad vært bygget opp omkring dette samarbeidet. Gjennom dette nettverket er grunnlaget blitt lagt for et forskningssamarbeid som nå befinner seg i en innhøstingsfase. Selv om det bare er Larsen som har en utvisningssak og mulig spionasjetiltale hengende over hodet, berører problemene også i høy grad medarbeiderne både i Norge og Russland. Dette fordi det fra russiske myndigheters side er uttalt at de ser meget alvorlig på at det under dekke av bilaterale samarbeidsavtaler er utført spionasje. Som en konsekvens av

“Samarbeidet har allerede gitt høyt anerkjente resultater”

Jon Fredriksen ved det norske general-konsulatet i Murmansk opplyser at det ikke er uvanlig at norske forskere, nærings-livsfolk og andre kommer i uforskyldt konflikt med russiske toll- og immigra-sjonsmyndigheter fordi det er vanskelig å skaffe seg informasjon om hvilke formali-teter som kreves. – Jeg beklager at det er

“Utenriksdepar-temtet ønsker å komme i bedre inn-grep med russiske tollmyndigheter for å redusere problemene”

en uforutsigbarhet i formaliaspørsmål som noen ganger legger hindre i veien for et ellers utmerket norsk-russisk samar-beid, i forskning som på andre områder, uttaler han. Siden russiske lover og regler er utformet og praktiseres på en helt an-nen måte enn vi er vant til, understreker han at det er svært viktig for alle norske partnere å sette seg grundig inn i alle formaliteter på forhånd, og også be sine russiske partnere om å være aktive på dette området.

Ifølge Kirsten Broch Mathisen fra Norges forskningsråd er rådets hoved-inntrykk at forskningssamarbeidet med Russland stort sett går greit, men at rådet også er kjent med at det av og til oppstår problemer. Bl.a. kan det se ut til at en fra russisk side fører en noe mer restriktiv praksis for utveksling av data. Særlig gjennom IPY-samarbeidet skulle forholdene bedre seg, men også i denne sam-menheng har det forekommet problemer, slik Larsens prosjekt er et eksempel på.

I strid med egne interesser

At slike hindringer for et velfungerende norsk-russisk forskningssamarbeid fjernes er åpenbart også i Russlands egen interesse, i alle fall på forskningsområdet. Det er klare indikasjoner på at russisk forskning befinner seg i en vanskelig situasjon (se egen artikkel), og at det er spesielt viktig for russisk forskning å opprettholde og styrke forskningssamarbeidet med forskere og forskningsinstitusjoner i andre, sterke forskningsnasjoner. Både i Norge og Russland er geologisk forskning, som er Larsens fagfelt, områder med stor relativ betydning i den nasjonale forskningsinnsatsen, og landene har her særlige forutsetninger for å styrke sin forskning gjennom samarbeid.

Stagnasjon i russisk forskning

Det pågår store og raske forskyvninger i den globale vitenskapelige produksjonen. Noen av de mest bemerkelsesverdige endringene skjer i de såkalte BRIC-landene (Brasil, Russland, India, Kina). Dette framgår av fire rapporter fra Thompson Reuters (TR) fra januar 2010 om utviklingen i den vitenskapelige produksjonen i disse fire landene. Utviklingen er, som ventet, mest dramatisk i Kina; fra 1998 til 2008 er det registrert en økning fra 20 000 til 112 000 kinesiske artikler i TRs database over artikler i 10 500 interna-sjonalt anerkjente tidsskrifter. Kina gikk i 2006 forbi Japan, Storbritannia og Tyskland i antall artikler, og det er nå bare USA som har flere artikler i databasen.

Veksten i Brasils artikkelproduksjon har ikke vært like dramatisk, men også den er svært høy og meget imponerende: fra ca. 7500 artikler i 1998 til 20 000 i 2008. En interessant forskjell mellom utviklingen i henholdsvis Kinas og Brasils produksjon er at Kina viderefører sin relative konsentrasjon av forskningsinn-satsen i fysikk, kjemi og materialviten-skaper, mens Brasils innsats har en vesentlig kraftigere dreining mot helsefag og biolo-giske fag, særlig knyttet til naturressurser.

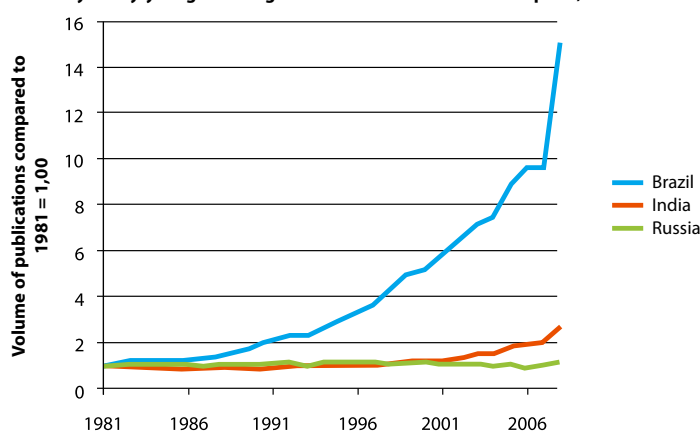
Sammenliknet med disse to landene er veksten i Indias produksjon mer beskjeden: en snau fordobling av antall artikler fra 1998 (16 500) til 2008 (30 000). Det totale antallet indiske artikler er også relativt lavt, sett i forhold til størrelsen på landets økonomi. Men så godt som hele veksten har kommet på 2000-tallet, nivået omkring 2000 var omtrent det samme som i 1981.

I BRIC-gruppen er det imidlertid ett land som skiller seg markant fra de andre tre: i Russland har den vitenska-pelige produksjon på 2000-tallet vært til dels betydelig lavere enn på 1990-tallet. På første del av 2000-tallet var det endog en kraftig nedgang, og det er først de siste par år (2007,2008) at man igjen er på vei tilbake til 1990-tallets nivå. Russland har en svært mye sva-kere utvikling enn Brasil og India, slik det framgår av figuren nedenfor hentet fra TRs rapport om Russland.

I absolutte tall (summen av de fem siste år) har Russland en produksjon som fortsatt er noe høyere enn Brasils, men den er lavere enn Australias og bare litt høyere enn Nederlands. Russland har en relativ styrke innenfor fysikk og romforskning, mens det har vært størst vekst innenfor nevrovitenskap. Russ-land står også relativt sterkt innenfor geokjemi og geofysikk. TR-rapporten forklarer Russlands svake stilling med kraftige reduksjoner i forsknings-budsjettene etter Sovjetunionens fall. De beste russiske institusjonene dispo-nerer ressurser som ifølge rapporten tilsvarer 2-3 prosent av det amerikanske institusjoner på samme størrelse har å rutte med. Rekrutteringen av unge forskere er utilstrekkelig, og det skjer en forgubbing i russisk forskning. Den lider fortsatt under effekten av omfat-tende ”brain drain” på begynnelsen av 1990-tallet.

Thompson Reuters rapporter om BRIC-landene kan leses på <http://researchanalytics.thomsonreuters.com/grr/>

FIGURE 2
Russia's year-by-year growth lags that of two of its BRIC counterparts, Brazil and India

Kilde: *Web of ScienceSM*

TEMA: EU-FORSKNING

EU's politikk for det felleseuropeiske forskningsområdet (ERA) generelt og EU's rammeprogram for forskning spesielt setter sterkt preg på norsk forskning og forskningspolitikk. I anledning den nylig publiserte evalueringen av norsk deltakelse i EU's 6. og deler av 7. rammeprogram gir vi i dette nummer av *Forskningspolitikk* en bred presentasjon av evalueringsrapporten, og gir ordet til tre sentrale aktører i norsk forskning til en kommentar om EU's rammeprogram og ERA.

Godt utbytte, men behov for bedre kobling til norsk forskning

Evalueringen av norsk deltakelse i EUs 6. og 7. rammeprogram viser gode resultater og et betydelig utbytte for norsk forskning. Samtidig synes koblingen mellom EU-forskning og norsk forskning å være mangelfull. Underfinansiering og et byrdefullt EU-byråkrati er også et problem.

LIV LANGFELDT,
HELGE GODØ og ARIS KALOUDIS,
forskere, NIFU STEP

De norske deltakerne oppgir omfattende og positive virkninger av sine EU-prosjekter. EU-prosjektene går inn på nye forskningsområder som deltakerne mener er viktige for deres fremtidige forsknings- og innovasjonsvirksomhet. En stor andel av prosjektene har hatt positiv effekt på forsknings- og innovasjonsferdigheter og gitt langsiktige samarbeidsrelasjoner. Et interessant funn er også at deltakerne har blitt mer internasjonalt orienterte og samarbeider mer i store prosjekter også utenom EUs rammeprogrammer. Det tyder med andre ord på at deltakelsen påvirker norsk forskning mer generelt; den endres i retning av større prosjekter og mer internasjonal forskning.

Begrenset synergi med nasjonale prioriteringer

På overordnet og tematisk nivå er det samsvar mellom EUs rammeprogrammer og mange prioriteringer i norsk forskningspolitikk, noe som tilsier muligheter for synergi. Det er imidlertid vanskelig å finne slike former for samspill på det forskningsutførende nivået i Norge. Bare i liten grad koordineres søknader til EU med beslutninger om støtte til tilsvarende og komplementære norske prosjekter. Mye tyder likevel på at det finnes muligheter for en sterkere kobling av norske prioriteringer (og finansiering) med deltakelse i EUs rammeprogrammer – og dermed muligheter for økt gevinst og styrking av norsk forsk-

ning. Behovet for dette finner vi særlig i programmene innenfor IKT og helse, men også i mobilitetsaktivitetene (People/Marie Curie Actions) og programmene til det europeiske forskningsrådet (Ideas/ERC).

Videre er det liten nasjonal oppmerksomhet rundt utnyttelse av resultater fra EU-prosjektene. Ingen innovasjonspolitiske virkemidler fokuserer eksplisitt på å skape nasjonal merverdi fra de mange rammeprogramprosjektene hvor norske bedrifter deltar. Evalueringen anbefaler at Innovasjon Norge arbeider mer med dette.

Strategiske utfordringer

Det er en klar målsetting at norsk forskning skal internasjonaleseres, og deltakelse i EUs rammeprogrammer ses som viktig fordi det tjener Norges interesser. Evalueringen konkluderer med at den norske deltakelsen i rammeprogrammet har vært klart vellykket og tegner til å fortsette å gi godt utbytte for norsk forskning. Det anbefales derfor fortsatt deltakelse i rammeprogrammet. Mye kan imidlertid gjøres for å forbedre den fremtidige deltakelsen, særlig forhold knyttet til utviklingen av ERA – det europeiske forskningsområdet. Utviklingen av ERA, med mange nye tiltak og virkemidler, kan få store følger for fremtidig forsknings- og innovasjonspolitikk. I evalueringen ble det klart at det ligger betydelige utfordringer knyttet til overvåkning, analyse og forståelse av utviklingen innenfor ERA, noe som i første omgang berører norske politikkutviklere og interessenter.

Den overordnede norske strategien for EU-forskningen er tydelig og velbegrun-

net, men i landets forskning er det sektorprinsippet som gjelder. I sektordepartementenes forskningspolitikk og -strategi, slik de kommer til uttrykk i de årlige statsbudsjettokumentene, har EU-forskningen og ERA generelt sett liten, ofte ingen, plass. Unntaket er Nærings- og handelsdepartementet som gir dette en bred omtale og analyse. Evalueringen anbefaler at departementer med interesser i EU-forskningen inngår et tett samarbeid med Norges forskningsråd om utvikling av strategier og forpliktende mål for norsk deltakelse, også i ERA-aktivitetene.

Administrative og økonomiske byrder

EU-prosjekter er generelt underfinansiert og administrativt krevende. Rammeprogrammenes administrasjon, finansielle regler og oppfølging av disse vurderes som ineffektive, og virker demotiverende på deltakelse. Det anbefales derfor tiltak for å lette de administrative og økonomiske byrdene, blant annet standardisering av regnskaps- og revisjonsregler og bedre muligheter for medfinansiering.

For Norge som nasjon er det også et problem at det betales mer i kontingent enn det landet får tilbake. For hver krone som sendes til Brussel, kommer bare 82 øre tilbake. For 6. rammeprogram vil dette summere seg opp til et «underskudd» på ca. 700 mill. kr. Hvis flere norske forskere deltar i EU-søknader, vil dette «underskuddet» bli mindre, kanskje snus til et overskudd, men da må aktivitetsnivået blant norske forskningsinstitusjoner og -bedrifter øke.

EVALUERING AV NORSK DELTAKELSE I EUS 6. OG FØRSTE DEL AV 7. RAMMEPROGRAM

Evalueringen er utført for Kunnskapsdepartementet og er bredt anlagt. I tillegg til å kartlegge resultater og virkninger av den norske deltakelsen, analyseres deltakelsen som del av norsk forskningspolitikk. Det ble sendt spørreskjema til alle norske deltakere i 6. rammeprogram samt alle som hadde søkt om midler i 7. rammeprogram, og en rekke sentrale aktører ble intervjuet.

Noen hovedresultater

- Den norske deltakelsen i rammeprogrammet har vært klart vellykket og tegner til å fortsette å gi godt utbytte for norsk forskning.
- Den norske suksessraten er god, dvs. andel rammeprogram-søknader med norsk deltakelse som oppnår støtte fra EU, er høy:
 - I 6. rammeprogram var norsk suksessrate 25 prosent, godt over EU-gjennomsnittet på 18 prosent.
 - Hittil i 7. rammeprogram har Norge oppnådd en suksessrate på 22 prosent, mens EU-gjennomsnittet er 16 prosent.
- Norge betaler mer til EU enn det som kommer tilbake til norske deltakere i form av prosjektstøtte. Dette «underskuddet» har økt noe fra 5. til 6. rammeprogram og ser ut til å øke ytterligere (men svakt) hittil i 7. rammeprogram. Dette kan tolkes som en mulighet for økt norsk deltakelse.
- Det store flertall av forskere som har deltatt i 6. rammeprogram, mener at prosjektene har vært vellykkede, særlig i forhold til utvikling av internasjonale nettverk. De mener også at prosjektene har vært vellykkede når det gjelder gjennomføring, måloppnåelse og som grunnlag for videreføring i nye FoU-prosjekter.
- 38 prosent av norske bedrifter som deltok, sier at de forventer umiddelbar økonomisk gevinst av prosjektene de deltok i; flertallet mener at prosjektene gir dem tilgang til nye kunder og styrker deres konkurransevne.

Anbefalinger

Norske beslutningstakere og forskningsinstitusjoner bør ha sterkere oppmerksomhet rundt og forpliktelse til internasjonalisering av norsk FoU, særlig gjelder dette EUs rammeprogrammer. I overskuelig fremtid vil EUs rammeprogrammer fortsatt være Norges viktigste brohode for internasjonalisering av norsk FoU. Norske forskningsinstitusjoner og -bedrifter må bli mer systematiske og målrettede i internasjonalt FoU-samarbeid.

Hovedpunkter i anbefalingene:

- Fortsatt norsk deltakelse i EUs rammeprogram for forskning og utvikling
- Internasjonalisering som en helhetlig norsk forskningsstrategi
- Avhjelp administrativt og økonomiske byrder ved deltakelse i EU-forskning
- Sikre økt deltakelse av store bedrifter
- Bedre betingelser og økt deltakelse av små og mellomstore bedrifter
 - bedre spredning av resultater
- Læringsoverføring fra de som lykkes – og fra norske eksperter

ERA endrer forsknings-Norge

Evalueringen av norsk deltakelse i EU-prosjektene viste at norske forskere gjør det bra og er godt fornøyd med utbyttet. Direktør Simen Ensby i Norges forskningsråd fremhever i denne kommentaren imidlertid at det viktigste som skjer i forsknings-Europa, er fremveksten av Det europeiske forskningsområdet (ERA), og at vi derfor må bry oss enda mer om hva som skjer utenfor rammeprogrammet. Evalueringen sier lite om dette.

SIMEN ENSBY,
direktør, Norges forskningsråd

< Foto: Andreas B. Johansen, Forskningsrådet

Europa skal bli verdens fremste kunnskapsregion. Det er de 27 EU-medlemslandenes stats- og regjeringssjefer enige om. Samarbeid om forskning og teknologiutvikling er den viktigste innsatsfaktoren for å lykkes med dette gedigne prosjektet.

ERA ble lansert som en visjon i 2000. Den nye Lisboa-traktaten som trådte i kraft i desember i fjor, medfører en viktig endring for forsknings-Europa, fordi den gjør ERA til et sett tiltak som skal gjennomføres fra i år. Forskningen i Europa skal koordineres gjennom tiltak Europakommisjonen iverksetter, og som landene følger opp gjennom egne FoU-bevilgninger, og gjennom egne koordineringstiltak landene imellom.

Stortingsmeldingen Klima for forskning slår fast at vi skal delta aktivt i utviklingen av ERA. Og ERA endrer det norske forskningslandskapet.

EUs sjettede rammeprogram brakte norske FoU-aktører, bedrifter, organisasjoner, kommuner og etater inn i flere hundre samarbeidsprosjekter. Vi deltok i integrerte prosjekter der vi registrerte

“Stortingsmeldingen Klima for forskning slår fast at vi skal delta aktivt i utviklingen av ERA”

forpliktende samarbeid mellom universiteter, institutter, underleverandører og både offentlige og kommersielle sluttbrukere. Vi samarbeidet i ekspertnettverk der særlig universiteter og forskningssen-

tra strukturerte sin FoU-portefølje for å samordne laboratorier, dataserier, forskerutveksling, doktorgradsprogram og gjesteforelesere. Og vi var med i ERANET, et nytt samarbeid mellom de forsknings-finansierende organisasjonene i Europa.

Stadig nye tiltak etableres for å styrke ERA. Det er dannet 36 europeiske teknologiplattformer, som er møteplasser der industrien løfter fram sine forskningsbehov og påvirker den kommende forskningsagendaen. Norske aktører er med i de fleste av disse virtuelle plattformene.

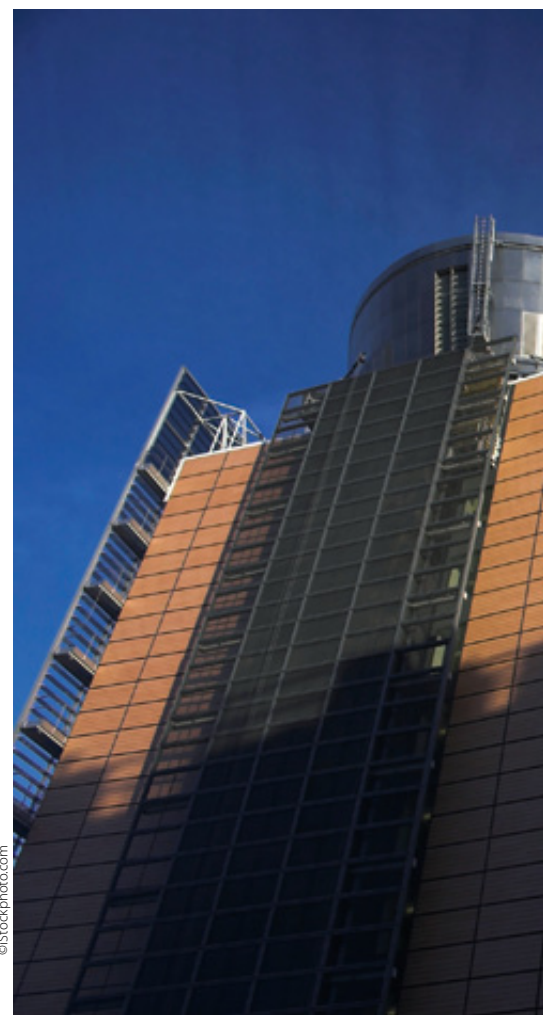
NIFU STEP's evaluering av norsk deltakelse i sjettede og de to første årene av sjuende rammeprogram konstaterte at 77 prosent av de norske deltakerne er godt fornøyd med EU-prosjektene de har deltatt i. Så langt i det sjuende rammeprogrammet er det norsk deltakelse i rundt 500 prosjekter, og søkere i Norge hevder seg godt i konkurransen med aktører fra vel 130 nasjoner om EU-finansiering. Dette bekrefter kvaliteten i norsk forskning.

I ERA er imidlertid deltakelsen i rammeprogrammet bare ett av mange aspekt. Traktaten gir EU mandat til å utvikle nye rammebetingelser for forskere, forskningsinstitusjoner og bedrifter. Gjennom ERA legges det kraft bak tiltak for å øke industriens satsing på FoU gjennom offentlig/privat partnerskap (Joint Technology Initiatives) og programsamarbeid mellom land (Joint Programming). ERA tydeliggjør behovet for formalisert samarbeid mellom aktørene i kunnskapstriangel, noe som har ført til opprettelsen av Det europeiske instituttet for teknologi og innovasjon. Nye allianser bygges opp for å møte morgendagens forskningsbehov. Det er dannet et europeisk samarbeid mellom de fremste energiforskningsinstituttene for å realisere EUs plan for fornybar energi.

ERA vil prege det norske forsknings-systemet. Det blir derfor helt sentralt for

norsk FoU-ledelse å ha klare planer for karriereutvikling for egne og besøkende forskere. Man må åpne for tilgang til avansert infrastruktur, ha en egen strategi

“Det blir derfor helt sentralt for norsk FoU-ledelse å ha klare planer for karriereutvikling for egne og besøkende forskere”

©Stockphoto.com

for kompetanseoverføring og opptre på arenaer der morgendagens forskningsagenda utmeisles. Dessuten må man finne ut hvordan man skal posisjonere seg i et internasjonalt oppdragsmarked.

Forskningsrådets strategi for internasjonalt samarbeid ligger ute til høring. Det internasjonale samarbeidet skal styrke nasjonalt prioriterte satsinger. Fire tiltak foreslås: Det skal stilles krav til internasjonal komponent i alle prosjekter vi finansierer. Internasjonalt programsamarbeid skal vektlegges, noe som vil føre til konkurranseutsetting av nasjonale midler. Vi skal tilrettelegge økonomisk og strategisk for at FoU-aktørene skal hevde seg som attraktive samarbeidspartnere og i konkurransen om prosjekter. Dessuten skal Forskningsrådets administrasjon internasjonaleseres for å kunne utøve rollen som strategisk rådgiver, finansør og nettverksbygger internasjonalt.

Det europeiske samarbeidet får størst oppmerksomhet i strategien. Evalueringsrapporten fra NIFU STEP har gitt flere viktige bidrag til hvordan vi kan posisjonere norsk forskning bedre i Europa. Vi ser frem til å utvikle det internasjonale regimet i nær kontakt med alle de fremragende miljøene i Norge.

«Give us the tools, and we shall finish the job»

I denne kommentaren til evalueringen av norsk deltagelse i EUs sjette og starten av syvende rammeprogram påpeker Ole Petter Ottersen, rektor ved Universitetet i Oslo, at evalueringen bekrefter universitetets hovedinntrykk: at deltagelsen er viktig, men krevende, og at norske miljøer klarer seg godt i konkurransen om midler, men at det også er betydelig større potensial for å hente hjem midler fra EU-systemet.

OLE PETTER OTTERSEN,
rektor, Universitetet i Oslo

< Foto: Francesco Saggio/UIO

Deltagelsen i EUs ulike programmer og instrumenter er viktig fordi vi får tilgang til forskningsnettverk som representerer like mye forskning som de samlede norske FoU-investeringene. Enkelte av virkemidlene, som bevilgningene gjennom Det Europeiske Forskningsrådet (ERC), har en meget sterk og positiv

effekt på kvaliteten i forskning. De har også en innretning som norske myndigheter kan lære mye av. Jeg har selv brukt begrepet «slalåmforskning» om mange av programmene i Norges forskningsråd, fordi utlysningene ikke gir mulighet for fordypning over tid. I ERC ser vi at det er forskere som har hatt anledning til å fordype seg og følge en linje over flere år som lykkes. I ERC tas det også for gitt at grunnforskning av høy kvalitet vil komme til nytte, selv om det kan ta tid før dette skjer. UiO har så langt hatt brukbar uttelling i ERC, men vi er langt fra fornøyd, og vi vil fremover legge vekt på ERC som pådriver for fremragende kvalitet i vår forskning.

Krevende deltagelse

Deltagelsen i rammeprogrammene er krevende av flere årsaker. Den er faglig krevende fordi nettverksbygging og samarbeid over landegrensene bygger på langsiktige investeringer i gjensidig tillit. Den er økonomisk krevende fordi EU ikke dekker alle kostnader, men det norske finansieringssystemet for universitetene og høyskolene sikrer samlet sett god økonomi i prosjektene. Deltagelsen er administrativt krevende fordi kravene til rapportering fortsatt er i overkant og fordi virkemidlene er så mange og mangfoldige at det er nærmest umulig å holde oversikten. Samtidig opplever vi at informasjonsflyten fra offisielle norske representanter i ulike komiteer kunne vært bedre. Det sies ofte at den som starter med en søknad når utlysningen foreligger, er for sent ute. Da må vi ha velfungerende nettverk som sørger for at vi vet hva som kommer, eller aller helst, er med på å utforme utlysningen. Det samme gjelder endringene som diskuteres i EU-systemet. Siden universitetene forventes å spille en nøkkelrolle i å hente hjem midler fra EU, ville det →

være en fordel om vi også ble trukket inn som nøkkelspillere når departementene og Forskningsrådet deltar i politikktutforming i EUs ulike fora.

Potensial for større utbytte

Norske miljøer klarer seg godt i konkurransen; vår suksessrate ligger betydelig over gjennomsnittet i EU, selv om gjennomsnittet skjuler betydelig variasjon mellom satsingsområdene. For universitetene er den lave deltagelsen i IDEAS og PEOPLE særlig bekymringsfull, og UiO planlegger sterkere satsing for å nå opp. Samtidig klarer ikke norske miljøer hente hjem mer enn i overkant av 80 prosent av det Norge betaler inn i kontingent. Evalueringen viser til høyt norsk BNP kombinert med lav FoU-intensitet i økonomien som en forklaring. Viktigere er det at prosjekter med norsk deltagelse utgjør 13 ganger mer enn den norske kontingenten, og rapporten peker på at det strategiske spørsmålet er hvordan vi best kan absorbere og nyttiggjøre oss dette tilfanget av forskning. Et tilhørende spørsmål er om den norske suksessraten er for høy; det vil si, sender vi for få søknader? Skulle flere blitt oppmuntret til å sende søknad, slik at de i hvert fall får trent seg? Kan vi gjøre mer for å gi våre talenter nødvendig erfaring og trening? Et konkret forslag er å la Forskningsrådet legge seg tett opp til praksis i EU, slik at man gjennom søknadsprosessene til Norges forskningsråd blir trent til å lykkes i EU. Dessuten, er det et godt nok samspill mellom Forskningsrådets ulike programmer og programmene i EU? Vi kan selvsagt ikke la norske forskningsprioriteringer styres fullt ut fra EU, men det er grunn til å tro at land som lykkes i å sørge for overlapp mellom egne prioriteringer og prioriteringene i EU lykkes bedre med å hente hjem midler.

Ledelse og strategi påkrevet

Hva gjør UiO for å lykkes enda bedre? Vi er det norske universitetet som henter hjem mest midler per vitenskapelig ansatt, men lar ikke det bli en sovepute. For det første kreves *ledelse*; vi har hatt flere gjennomganger i UiOs forskningskomité, som jeg selv leder, og vi har flere arrangementer for å identifisere og motivere potensielle søkere. Vi løfter frem modne fagmiljøer med internasjonal anerkjennelse til å ta mer sentrale roller. Derfor har vi større prosjekter i syvende enn i sjette rammeprogram, og vi er koordinator for flere av dem. Vi profesjonaliserer støtteapparatet, slik at den administrative byrden skal være minst mulig for for-

skerne. Vi integrerer EUs agenda som del av den generelle forskningsagendaen ved UiO, i så stor grad at vi har fått betimelig kritikk for å være for EU-sentrert i høringsnotatet til UiOs strategi 2020. Vi jobber med hvordan vi kan utvikle neste generasjons forskningsledere med kompetanse og holdninger som skal til for å lykkes i EU. Til sist er vi i løpende dialog med institusjoner som NTNU, SINTEF og IFE – samt Helse Sør-Øst - om hvordan vi sammen kan lykkes enda bedre.

UiO tar således et enda sterkere ansvar for at Norge skal lykkes i EUs rammeprogrammer og øvrige virkemidler. Hva universitetene virkelig trenger, er at myndighetene trekker oss tett inn i dialogen om nasjonal EU-strategi og bruker oss som de nøkkelspillerne vi er når EUs fremtidige programmer og instrumenter skal utvikles. Universitetene må i større grad opptre som strategiske aktører – både nasjonalt og internasjonalt.

Bittersøt forskningssuksess

Norsk forskning gjør suksess i EUs forskningsprogram, verdens største og viktigste forskningssamarbeid. Men underfinansiering og administrative problemer hindrer full uttelling, samtidig som EUs revisorer krever tilbakebetalinger på flere titalls millioner kroner. Om forholdene legges bedre til rette, kan norsk forskning innta en viktigere rolle på den europeiske forskningsarenaen og skape bedre faglig og økonomisk retur av norske midler, påpeker forfatteren av denne artikkelen.

GUNNAR JORDFALD,
daglig leder, Forskningsinstituttene
Fellesarena

EUs 7. rammeprogram for forskning har et årlig budsjett på 60 milliarder kroner, og dette overgår mer enn tre ganger de offentlige budsjettene for forskning i Norge. Forskingen krever internasjonal deltakelse, og ofte samarbeider 10–20 ledende forskningsinstitusjoner i prosjektene. Prisen på dette er for Norge ca. 1,1 milliarder kroner per år.

Samarbeidet har vært viktig for Norge, og ca. 5000 forskere har deltatt, det vil si nesten 15 prosent av alle våre forskere. Instituttsektoren er størst og bidrar med ca. 40 prosent av innsatsen. Omtrent 30 institutter har deltatt. Rammeprogrammet har bidratt positivt til å utvikle norsk forskning og innovasjon og til å skape langsiktige samarbeidsrelasjoner. Prosjektene dekker ofte nye områder som er viktige for vår fremtidige forskning og innovasjon. Det er enighet om at EUs rammeprogram hever nivået på norsk forskning.

Likevel henter Norge bare tilbake 80 prosent av de midler som «fair return» tilsier. Vi subsidierer europeisk forskning, og bare Luxembourg betaler mer per innbygger. Norske forskere må derfor stimuleres til å delta i flere prosjekter, slik at returen av norske midler bedres.

Den faglige returen må også bedres. På prosjektnivå er det for lite samsvar mellom de EU-finansierte og de norsk-finansierte forskningstemaene. Dette hemmer synergievinster og forsterkning av norsk forskning.

Vellykket forskningsinnsats

Manglende retur skyldes ikke dårlig norsk forskningsinnsats. Forskningsmidlene tildeles etter vanlig vitenskapelig vurde-

ring av søknadene og i hard konkurranse med de beste fagmiljøene i Europa. I denne krevende konkurransen vinner norske prosjekter kampen om finansiering. Suksessraten er 40 prosent høyere enn gjennomsnittet. Årsaken ligger heller ikke i Norges forskningsråd, som tvert imot yter en forbilledlig service.

Flertallet av prosjektene er vellykkede. Norske bedrifter som har deltatt i forskningen, mener at dette gir dem tilgang til nye kunder og styrker deres konkurransevne. Nesten 40 prosent av bedriftene forventer umiddelbar økonomisk gevinst.

Hvorfor er ikke den økonomiske og faglige returen høyere? Evalueringen gir klare svar. EU-prosjektene har meget krevende administrative forpliktelser, og maksimalt 75 prosent av kostnadene dekkes. For norske forskningsinstitutter med lav basisbevilgning er EU-prosjekter en finansiell belastning. Et problem er dessuten at EUs revisorer i etterhånd forandrer definisjoner av kostnader og timepriser slik at instituttene trues med å skulle tilbakebetale flere titalls millioner kroner. Fem institutter har nå fått slike krav. En bittersøt forskningssuksess. Dette er uholdbart og virker ødeleggende for fremtidig deltakelse.

Hindre kan fjernes

Forskningsinstituttene Fellesarena (FFA) foreslår to konkrete tiltak for å bedre både den faglige og økonomiske returen av de norske midlene:

- En vesentlig utgift er forarbeidet knyttet til forskningssøknaden. Norges forskningsråd yter derfor prosjektetableringsstøtte (PES) på inntil 50 prosent av kostnaden. Dette har vært viktig for den norske innsatsen, men i praksis er satsen ofte mindre. En bedring av denne ordningen til 75 prosent av kostna-

dene og en utvidelse til å gjelde flere typer forarbeid, bidrar til å løse problemet med underfinansiering.

- Faglig retur er avhengig av bedre tematisk samsvar mellom norskfinansiert og EU-finansiert forskning. Da kan mer av den betydelige mengden ny kunnskap som EU skaper, overføres og tillempes til norske forhold. For å bedre det tematiske samsvaret ønsker derfor FFA at det opprettes et norsk program for komplementær forskning til EU-prosjekter med norsk deltagelse, forbeholdt forskere som får innvilget EU-prosjekter. Alle tema må dekkes av programmet. Norsk medfinansiering i form av komplementære prosjekter bidrar dessuten til at basis-kostnader kan fordeles på flere prosjekter slik at underfinansieringen reduseres.

FFA selv bidrar på det praktiske plan. Vi har i samråd med Norges forskningsråd utarbeidet en standard kostnadsmodell. Denne vil norske myndigheter fronte, slik at vi kan få gjennomslag hos EU-kommisjonen. Det kan gi forutsigbarhet og eliminere problemet med uklare økonomiregler. For å lette det krevende administrative arbeidet, planlegger FFA å utarbeide et webbasert «Veikart for forskere til EU-virkemidler» i nært samarbeid med Forskningsrådet. Dette blir en portal for hjelp til å finne fram i de økonomiske og administrative reglene.

Legges forholdene til rette, kan norsk forskning innta en viktigere rolle på den europeiske forskningsarenaen og skape bedre faglig og økonomisk retur av norske midler. Siden totalbudsjettet for prosjekter med norsk deltagelse er ca. 15 ganger større enn norsk innbetaling, får vi tilgang på forskning basert på finansiering langt ut over det Norge bidrar med.

Siden rammeprogrammene bare finansierer 1,3 prosent av Norges totale utgifter til forskning, kan en ikke forvente at de som finansieringsmekanisme betraktet har vesentlig innflytelse på norsk forskning. Gjennom nasjonal og institusjonell medfinansiering legger imidlertid rammeprogrammene beslag på vesentlig mer forskningsressurser enn EU-bidraget i seg selv. Nest etter midler fra Norges forskningsråd utgjør rammeprogrammene den største eksterne forskningsfinansieringskilden (fordelt etter konkurranse) for FoU for norske universiteter – og en stor potensiell finansieringskilde for høyskoler. Dessuten er det offisiell norsk forskningspolitikk at deltakelse i internasjonal forskning bør skape synergier med norske prioriteringer.

På overordnet politisk nivå er samsvaret mellom rammeprogrammets prioriteringer og norske forskningsprioriteringer godt, noe som tilsynelatende gir et godt grunnlag for å skape synergier. Det er imidlertid vanskelig å få øye på slike synergier på det utførende nivå. Både for de fleste deltakelser i 6. rammeprogram og for søknader under 7. rammeprogram gjelder det at de ikke er nært knyttet til nasjonalt finansiert forskning, og svært få prosjekter er utvidelser av nasjonalt

“Det er likevel mye som tyder på at rammeprogrammene har stor innflytelse på det nasjonale forskningssystemet”

finansierte prosjekter. Dataene indikerer at koordineringen med nasjonale prioriteringer og nasjonal finansiering er begrenset, og informantene etterspør bedre koordinering mellom norske programutlysninger og prioriteringer i rammeprogrammet.

Det er likevel mye som tyder på at rammeprogrammene har stor innflytelse på det nasjonale forskningssystemet. For eksempel er et høyt antall norske forskere involvert i rammeprogrammene. Under søkelsen av 6. rammeprogram, som omfatter 42 prosent av norske rammeprogramdeltakelser, viser at 2499 norske forskere er involvert. Omtrent 18 prosent er doktorgradsstudenter, noe som indikerer at rammeprogrammene gir gode muligheter for forskerutdanning i en internasjonal sammenheng. Dessuten rapporterte en stor andel (72 prosent) av søkerne under 7. rammeprogram at deres prosjekt var en integrert del av deres institusjons internasjonaliseringstrategi, og en stor andel av deltakerne i 7. rammeprogram (62 prosent) har ledende roller i prosjektene, noe som tyder på at de er i stand til å influere på innholdet i prosjektene. For øvrig er det indikasjoner på vellykket inte-

grering med nasjonal forskning innenfor enkelte tematiske prioriteringer (Helse og Miljø). Andre data indikerer imidlertid at det er et stort potensial for bedre samkjøring av nasjonal forskning og deltakelse i EUs rammeprogrammer, særlig innen de tematiske prioriteringene Helse og IKT. Det samlede bildet er med andre ord sammensatt, og det antyder at det er betydelig rom for å utforme nasjonal forskningspolitikk for å fremme økt deltakelse i rammeprogrammene og for å styrke evnen til å nyttiggjøre seg ny kunnskap i EU-prosjekter i en nasjonal kontekst.

[....]

I norsk forskningspolitikk er internasjonalisering og, i forlengelsen av det, deltakelse i EUs prosjekter viktig fordi det oppfattes som gunstig for Norge. Dette gjelder imidlertid ikke ubetinget. En måte å se dette på er illustrert i figuren som skisserer en forenklet tilnærming til spørsmålet. Hovedideen er å stille tematiske prioriteringer i rammeprogrammene opp mot norsk forskningskonkurranssevne på de samme tematiske områdene. Dette enkle skjemaet kan brukes som en grov pekepinn på hva som bør prioriteres i norsk internasjonaliseringstrategi på ulike forskningsområder.

Begrenset synergi med nasjonale prioriteringer

Noen av de mest sentrale spørsmålene knyttet til norsk deltakelse i EUs rammeprogrammer for forskning gjelder forholdet mellom prioriteringene i rammeprogrammene og nasjonale prioriteringer og/eller nasjonal forskningsmessig konkurransevne. Bør norsk forskningspolitikk i større grad tilpasse seg EUs politikk, for på den måten bl.a. å styrke mulighetene for å hevde seg i konkurransen om EU-midler? I hvilken grad bør Norge opprettholde og forsterke norsk forskningskonkurranssevne på områder som har vært og er nasjonalt viktige, men ikke er prioritert i rammeprogrammene? Hva slags internasjonaliseringstrategi krever en slik politikk? Og hva slags politikk kreves på områder som verken er prioritert i rammeprogrammene eller i den nasjonale forskningspolitikken? Vi trykker opp en oversettelse av noen avsnitt i evalueringsrapporten som skjerper formuleringen av disse sentrale spørsmålene i norsk forskningspolitikk i forhold til EUs rammeprogrammer spesielt og internasjonalisering generelt.

		Grad av prioritering i rammeprogrammene	
		Lav	Høy
Norsk konkurranseevne	Lav	I Neglisjerte områder?	II Norge bør intensivere og øke nasjonal innsats, f.eks. i IKT, helse, NMP
	Høy	III Forskningsallianser utenfor EU eller utenfor rammeprogrammene, i tråd med norske interesser, for eksempel petroleum, marin	IV Opprettholde nasjonalt lederskap og øke deltakelsen i rammeprogrammene

Tilnærming til prioritering i internasjonalisering av norsk forskning

“– det er betydelig rom for å utforme nasjonal forskningspolitikk for å fremme økt deltagelse i rammeprogrammet”

Ta for eksempel kvadrant II i figuren. Norsk deltagelse i rammeprogrammene for IKT, Helse og NMP [nanovitenskap, materialer og nye prosesser] er lav, men disse områdene ligger i kjernen av de nasjonale tematiske prioriteringene, samtidig som de er sentrale prioriteringer i 7. rammeprogram. På disse tematiske områdene er det behov for mer målrettet nasjonal støtte for å øke kvaliteten på den nasjonale forskningen på området, for å forsterke den tematiske koplingen mellom nasjonale aktiviteter og rammeprogram-aktiviteter og for å øke incentivene for rammeprogram-deltakelse. I denne kvadranten kunne vi også plassere området grunnforskning, slik det nå er blitt gjort med programmet Ideas under det europeiske forskningsrådet. Den lave deltagelsen så langt i dette programmet gir grunn til bekymring og reiser en rekke spørsmål angående strategier for grunnforskning i Norge. De norske sentra for fremragende forskning burde være spydspissen i den norske deltagelsen i Ideas. Noen av dem har lyktes, men det lave søknadstallet innenfor dette programmet indikerer enten en mangel på kreativitet og selvtillit som det bør gjøres noe med, eller en mangel på interesse.

I kvadrant III er situasjonen den omvendte av situasjonen i kvadrant IV. Norge innehar konkurransefordeler på tematiske områder som ikke er prioritert i rammeprogrammene. Et typisk eksempel er olje og gass hvor Norge har en global lederposisjon. I dette tilfellet kunne norsk forskningspolitikk med fordel søke allianser utenfor EU-rammen enten i form av felles-programmer (joint-programming) eller bilaterale avtaler. En annen mulighet er selvsagt å bygge allianser med andre medlemsstater for å influere på og endre rammeprogrammenes tematiske struktur til fordel for norske prioriteringer. Men dette vil kreve betydelig diplomatisk og politisk innsats – andre internasjonaliserings-

“– koordineringen med nasjonale prioriteringer og nasjonal finansiering er begrenset”

strategier kan være mer attraktive og interessante for Norge og bør av den grunn følges.

Kvadrant I setter fokus på de områder som har liten oppmerksomhet både

nasjonalt og i rammeprogrammene. Ta for eksempel jus, eller humaniora, eller endog utdanning og turisme, kunst, håndverk etc. Hva slags internasjonaliseringsstrategier er relevante på disse områdene? Er det behov for internasjonaliseringsstrategier på disse områdene?

Kvadrant IV omfatter områder der Norge har klare konkurransemessige fordeler og som også er prioritert i rammeprogrammene. Dette gjelder for eksempel de tematiske områdene Energi og Miljø (og i mindre grad Samfunnsvitenskap), men også Romfart og Sikkerhet som nå opptre for første gang som særskilte tematiske aktiviteter i 7. rammeprogram. På disse områdene kunne en nasjonal strategi bestå i en (forsiktig) åpning for økt internasjonalt samarbeid i nasjonale forskningsprogrammer, og å gjøre det som kreves for å beholde en ledende forskningsrolle dersom dette, av strategiske grunner, anses som viktig for Norge.

Oversettelse av utdrag fra H. Godø, L. Langfeldt, A. Kaloudis et al: *In Need of a Better Framework for Success*, NIFU STEP-rapport 22/2009, s. 223-226.
Oversettelse: Egil Kallerud

Universitetsevalueringen i Danmark 2009

Danske universiteter har i løpet av de siste årene gjennomgått omfattende reformer. I 2009 ble resultatene så langt evaluert av et internasjonalt panel. Lederen for panelet redegjør i denne artikkelen for hovedpunkter i evalueringsrapporten, med vekt på spørsmål knyttet til autonomi og ledelse.

AGNETA BLADH,
tidl. rektor, Högskolan i Kalmar

I linje med flere andre länder har Danmark de seneste åren gjennomført universitetsreformer i syfte att stärka universitetens förmåga att bättre möta de skilda krav som ställs på dem i en globaliserad värld. En av dessa reformer var den ökade autonomi och den förändring i den inre beslutsstrukturen som 2003 års universitetslag innebar. Jag hade under 2009 förmånen att leda en internationell evalueringspanel, som dels hade till syfte att utvärdera vissa konsekvenser av 2003 års reform, dels hade till syfte att utvärdera de första effekterna av de sammanslagningar av universitet och forskningsinstitut som genomfördes 2007.

“Konsekvenserna för medbestämmandet med den nye ledningsstrukturen var en viktig fråga för evalueringspanelen”

De olika «governance»-reformer som sker i olika länder emanerar från de nya krav som ställs på universiteten. Det handlar om ett ökat fokus mellan utbildning, forskning och innovation för att dra nytta av såväl utbildningen som forskningen i ett vidare sammanhang. Det handlar om den tekniska utvecklingen och de förändrade krav som arbetsmarknaden ställer på de anställdas kompetens och kvalifikationer. Det handlar också om förändrade demografiska mönster och mobilitetsmönster.

I Danmark genomfördes 2005-06 en av de mest långtgående analyser som gjorts i jämförbara länder av situationen för landet i en globaliserad värld. En globaliseringsstrategi fastställdes 2006, bl.a. med stort fokus på de danska universiteten. Detta fick betydelse för initiering av fusionerna eller sammanslagningarna, men också för det tillskott av resurser till

universiteten som beslutats av Folketinget. En förutsättning för resurstillskottet var möjligen att de danska universitetens beslutsstruktur drastiskt hade förändrats genom 2003 års universitetslag. Universiteten fick en inre beslutsstruktur som skulle ge universiteten bättre förutsättningar att göra strategiska prioriteringar i deras utbildnings-, forsknings- och förmedlingsinsats samt ta hänsyn till samhällets behov. Universitetsstyrelserna fick genom 2003 års lag en extern majoritet och en extern formand. I stället för valda ledare, skulle ledarna vara ansatte. Universitetsstyrelsen utser rektor, rektor utser dekanerna, och dekanen utser instituttledare.

I denna artikel kommer jag främst att beröra effekter av den nya «governancestrukturen». Det har inte ingått i evalueringspanelens uppdrag att utvärdera den inre beslutsstrukturen, med universitets-

styrelser med extern majoritet samt ansatte ledare. Evalueringspanelens frågeställningar var bl.a. hur universitetslagen från 2003 och andra styrinstrument har påverkat universitetens självstyre och hur implementeringen av universitetslagen har påverkat medbestämmandet, forskningens frihet och den fria akademiska debatten.

Begränsat medbestämmande

Konsekvenserna för medbestämmandet med den nya ledningsstrukturen var en viktig fråga för evalueringspanelen – liksom för många av de akademiska lärarna och studenterna. I bakgrundstexten till den danska universitetslagen framhålls medbestämmandet. I lagen framgår att anställda och studenter skall vara representerade i styrelsen, i akademiskt råd, i forskarutbildningskommittéerna och i studienämnderna. I de danska universi-

tetstyrelserna har den akademiska personalen och den tekniska och administrativa personalen tillsammans två platser, och studenterna har två platser. Rektor ingår inte i styrelsen. Akademiskt råd uppfattas av många akademiska lärare som en papperstiger, eftersom det är dekanen som har beslutsansvaret i de flesta frågor. Rådets roll i akademiska frågor delas med de lagstadgade studienämnderna och forskarutbildningskommittéerna.

Evalueringspanelens konklusioner är att 2003 års lag har lett till att beslutskapaciteten har stärkts, men att inflytandet för anställda och studerande är starkt begränsat och inte så framträdande som det var tänkt vid reformens genomförande. Panelens rekommendationer är att inflytandet för anställda och studerande bör stärkas, så att intentionerna bakom universitetslagen uppfylls. Panelen rekommenderar att universitetsstyrelserna får i uppdrag att säkra medbestämmandet på det sätt som passar det enskilda universitetet bäst. Vidare bör transparensen öka för proceduren vid tillsättandet av ledare, liksom av externa ledamöter i universitetsstyrelserna. För att hantera beslutskapaciteten i kombination med ett ökat medbestämmande bör ledarskapsutbildning införas eller stärkas.

Forskningens frihet debatteras friskt. Forskningens frihet är lagstadgad i Danmark, liksom i de övriga nordiska länderna. Emellertid finns det i 2003 års universitetslag en paragraf (17.2) som enligt vissa uppfattningar ger de akademiska ledarna en möjlighet att föreskriva för de akademiskt anställda vilka vetenskapliga arbetsuppgifter de skall utföra. Paragrafen betraktas av många som ett ingrepp i den akademiska friheten. Panelens *konklusioner* är att med den långa tradition som finns i det danska samhället, kan forskningens frihet knappast anses hotad, utan är fundamental. Existensen av paragraf 17.2 har dock haft en negativ påverkan på relationen mellan ledare och anställda, varför panelen *re-*

Evaluering av danske universiteter

Et internasjonalt evalueringspanel gjennomførte i løpet av 2009 en evaluering av danske universiteter. Evalueringen er en oppfølging av den nye danske universitetsloven fra 2003 og institusjons-sammenslåingene i 2007. Rapporten har tittelen: The University Evaluation 2009 – Evaluation report.

Panelet ble bedt om å fokusere på fem hovedspørsmål:

- Oppfyllelsen av formålene med sammenslåingen av universiteter og sektorforskningsinstitusjoner i 2007
- Medbestemmelse for ansatte og studenter
- Den frie akademiske debatt
- Forskningsfrihet
- Universitetenes frihetsgrader

Evalueringspanelet besto av:

- Rektor Agneta Bladh, Högskolan i Kalmar, leder
- Professor Elaine El-Khawas, George Washington University
- Dr. Abrar Hasan, uavhengig konsulent
- Professor Peter Maassen, Universitetet i Oslo
- Professor Georg Winckler, rektor, Universitetet i Wien.

Rapporten ble offentliggjort 3. desember 2009.

Den kan leses på adressen: www.ubst.dk.

Foto: Lars Bertelsen/SCANPIX

Helge Sander, Venstre, har vært dansk vitenskapsminister siden 2001, men mistet ministerposten ved endringene i den danske regjering i februar 2010.

kommenderer at paragrafen ändras eller stryks, eftersom forskningens frihet sker under kvalitetsansvar och inom givna ekonomiska ramar.

Den akademiska debatten är ofta livlig i Danmark. Panelen ser detta som ett tecken på att den danske demokratin fungerer väl. Det är viktig att värna om den fria akademiska debatten så att den kan ske på alla områden. Införandet av forskningsinstituten i universiteten kan därför innebära att området för den fria akademiska debatten utökas, till nytta för det danske samhället.

«High trust strategy»

Panelens konklusjoner når det gjelder lærosätenas *institutionella autonomi* är att 2003 års universitetslag ger universiteten større autonomi. Fortfarande finns dock ett antal reglering, främst av utbild-

ningen, som begränsar universitetens handlingsutrymme. Detta torde bero på att förtroendet för att universiteten ska kunna hantera vissa angelägna frågor har varit begränsat. Panelens rekommendationer är därför att skapa en «high trust strategy» mellan nationella beslutsfattare och universiteten, revidera reglerna och ta bort sådana där universiteten har bäst kompetens att avgöra vad som bör göras, medan de nationella beslutsfattarna kan ange vad som ska uppnås. De utvecklingskontrakt som har funnits, rekommenderar panelen omformuleras till målstyrningsinstrument.

I många länder diskuteras lærosätenas autonomi. Den danske universitetslagen reglerar bl.a. universitetens status som «selvejende institutioner». En selvstændig status leder inte automatisk till att detaljreglering uteblir. I Danmark finns en

mängd regler för utbildningen, som bl.a. syftar till att öka genomströmningen. Folketinget har besluttat att gruppexamination inte ska få förekomma. Alla nya utbildningar, som universiteten vill starta, granskas i förväg av Akkrediteringsrådet. Även andra styrmedel utnyttjas. Antalet högre akademiska ledningspositioner är maximerat, liksom antalet erfarna professorer. Även lönen för högre positioner är reglerad. Förutom styrning inom organisationsområdet (beslutsstruktur), utbildningsområdet och personalområdet sker en finansiell styrning. Bl.a. finns, liksom i Norge och Sverige, en koppling av prestation till resurstilddelingen av forskningen.

Danmark har, som en del av andra länder, försökt att öka universitetens autonomi i syfte att nå bättre effektivitet och bättre kvalitet till gagn för det danske samhället. Autonomi ses inte som ett mål i sig, utan som ett medel. Graden av autonomi handlar ytterst om hur lærosätets handlingsutrymme kombineras med ett ansvarsutkrävande för de skattemedel som satsas.

“Den akademiska debatten är ofta livlig i Danmark. Panelen ser dette som ett tecken på att den danske demokratin fungerer väl”

Utfører stipendiatene mer pliktarbeid enn de skal?

Doktorgradsstipendiatenes situasjon er i fokus. Det er bl.a. reist spørsmål ved om de har tilfredsstillende arbeidsforhold og om de bruker for lang tid på doktorgradsarbeidet. Noen av faktorene som kan påvirke disse forholdene, er knyttet til stipendiatenes *pliktarbeid*. En nylig gjennomført undersøkelse viser at omfanget av pliktarbeid varierer og at en god del stipendiater utfører mer pliktarbeid enn det tilsetningskontrakten tilsier.

TERJE BRUEN OLSEN,
forsker, NIFU STEP

Undersøkelsen er foretatt blant stipendiater som er medlemmer av Forskerforbundet. De ble bl.a. spurt om sin oppfatning av graden av samsvar mellom omfanget av pliktarbeidet de faktisk utfører og omfanget i henhold til kontrakten. Dette er stipendiater i ulike faser av forskerutdanningen – fra ferske doktorgradsstudenter til kandidater som har disputert.

Halvparten av stipendiatene (51 prosent) mente at det er godt samsvar mellom avtalefestet pliktarbeid og det pliktarbeidet som faktisk ble utført. Én av tre stipendiater (34 prosent) oppga at hun/han utførte *mer* pliktarbeid enn kontrakten tilsa, mens én av seks (nesten 16 prosent) oppga å ha utført *mindre*. Noen hadde betydelig mer pliktarbeid enn avtalt og noen få betydelig mindre.

Flere kvinnelige enn mannlige stipendiater (hhv. 54 og 46 prosent) rapporterte samsvar mellom kontraktfestet og faktisk pliktarbeid. En større andel av de mannlige enn de kvinnelige stipendiatene hadde utført *mindre* pliktarbeid enn avtalt, men det var også en større andel av mennene som hadde utført *mer*.

Belastning for få

Stipendiatene oppfatter likevel ikke nødvendigvis mer pliktarbeid enn forutsatt som et problem. Noen stipendiater kan ha inngått avtaler om mer «pliktarbeid» frivillig, for eksempel for å avhjelpe instituttets undervisningsbehov – og gjerne mot betaling. Dessuten har innholdet i pliktarbeidet betydning for stipendiatenes

jobbtilfredshet og arbeidssituasjon, avhengig av i hvilken grad det oppleves som relevant og nyttig for avhandlingsarbeidet. I undersøkelsen ga fem av seks stipendiater uttrykk for at pliktarbeidet er nyttig, og halvparten oppfattet det også som relevant for forskeropplæringen. Bare én av seks så pliktarbeidet som en belastning som stjeler tid fra doktorgradsarbeidet. I den sistnevnte gruppen oppga 70 prosent å ha mer pliktarbeid enn avtalt. Blant stipendiatene som vurderte pliktarbeidet som nyttig, oppga 40 prosent å ha mer pliktarbeid enn avtalt. Andelen som anså pliktarbeidet som en belastning, var litt høyere i samfunnsvitenskap og landbruksvitenskap/veterinærfag enn på de andre fagområdene.

Ulike betingelser

Ikke alle stipendiater er pålagt pliktarbeid. Forskriften om ansettelsesvilkår for dagens stipendiater ved universiteter og høyskoler fastslår riktignok at at normal åremålsperiode er fire år, med tre års ren forskerutdanning og ett års pliktarbeid. De fleste stipendiater er finansiert over institusjonenes egne budsjetter. Den viktigste finansieringskilden for øvrig er Norges forskningsråd. Rådet bevilger midler til tre årsverk og stiller ikke selv krav om pliktarbeid, men institusjonene som de forskningsrådsfinansierte stipendiatene er ansatt ved, kan pålegge stipendiatene dette. I undersøkelsen oppgir fire av fem institusjonsfinansierte stipendiater og halvparten av de forskningsrådsfinansierte stipendiatene at de har ett års kontraktfestet pliktarbeid. I gruppen av institusjonsfinansierte stipendiater er andelen som oppgir at de utfører plikt-

arbeid ut over det kontrakten fastsetter, noe høyere enn i den forskningsrådsfinansierte stipendiatgruppen. Men det er også en større andel i den førstnevnte gruppen som har *mindre* pliktarbeid enn det kontrakten tilsier.

Noe å hente på større samsvar

Undersøkelsen blant Forskerforbundets stipendiatmedlemmer omfatter bare en del av den samlede stipendiatmassen, og det kan diskuteres om undersøkelsesresultatene er representative. På fagområdenivå er humaniora og samfunnsvitenskap overrepresentert i denne stipendiatgruppen,

“Undervisning er hovedkomponenten i pliktarbeidet”

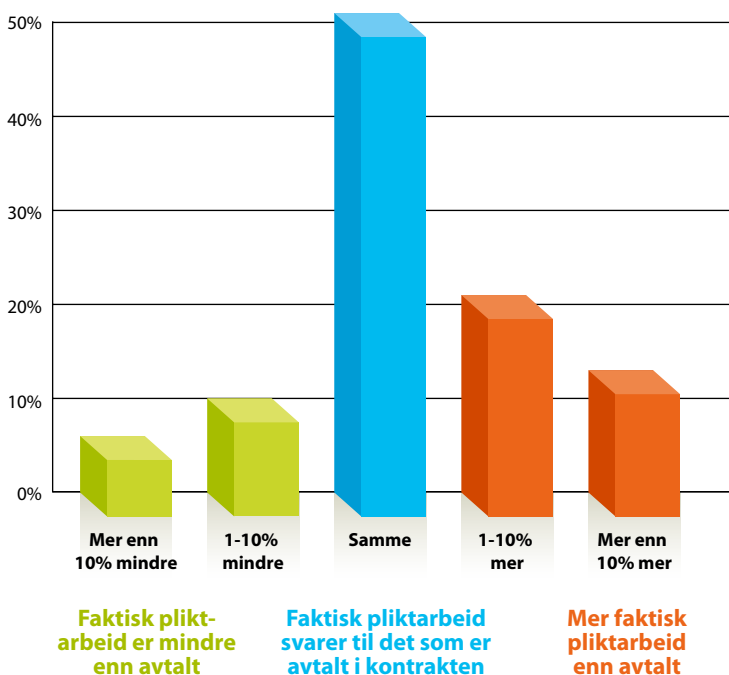
mens medisin/helsefag og – særlig – teknologi er underrepresentert i forhold til fagområdefordelingen i den samlede stipendiatmassen.

Materialet antyder likevel at stipendiatenes samlede pliktarbeidsinnsats overstiger det man kunne forvente ut fra arbeidskontraktene. Undervisning er hovedkomponenten i pliktarbeidet, og det er antakelig undervisningsbehovet som er blitt tilgodesett med stipendiatenes «merarbeid». Dersom det er ønskelig å redusere tidsbruken på doktorgradstudiet, slik flere har gitt uttrykk for, er ett mulig tiltak å sikre bedre samsvar mellom kontraktfestet og faktisk pliktarbeid.

Artikkelen bygger på *Stipendiaters arbeidsvilkår og karriereforventninger*, Rapport 38/2009, NIFU STEP. Stipendiaters tidsbruk er behandlet i *Gjennomstrømmning i doktorgradsutdanningen*, Rapport 40/2009, NIFU STEP.

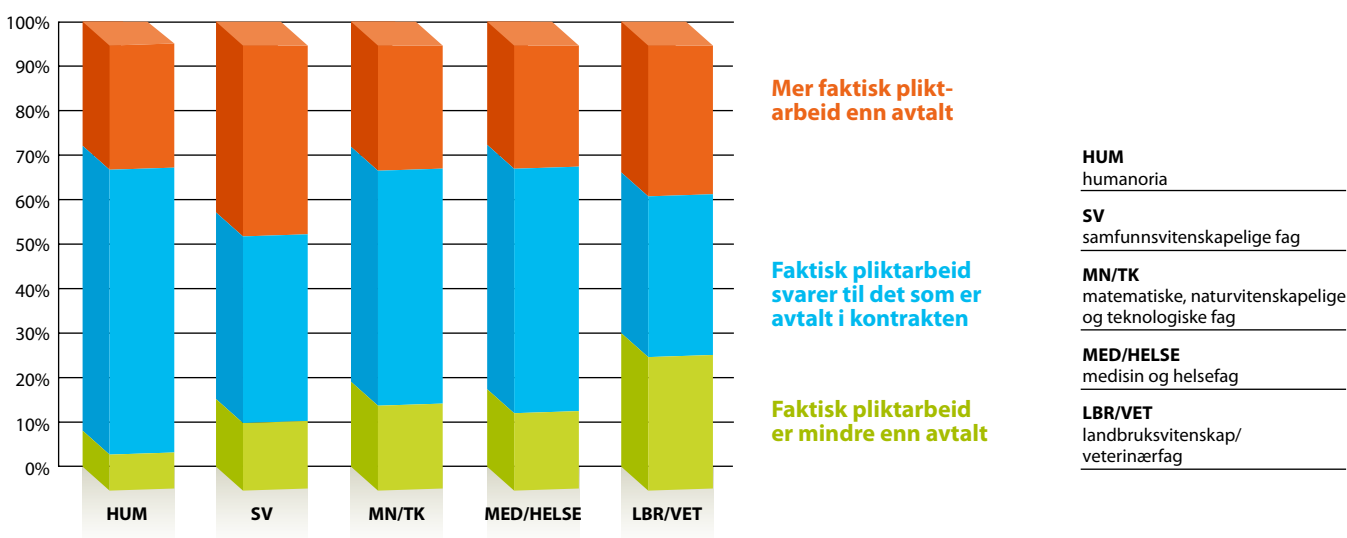
“Én av tre stipendiater oppga at de utførte *mer* pliktarbeid enn kontrakten tilsa”

STIPENDIATERS PLIKTARBEID – FORMELT OG REELT

Hele 43 prosent av stipendiatene i samfunnsvitenskapelige fag oppga at de hadde mer pliktarbeid enn avtalt. På de øvrige fagområdene utgjorde denne andelen 30 prosent. På alle fagområder finner vi noen stipendiater som hadde *mindre* pliktarbeid enn avtalt. Spesielt i landbruksvitenskap/veterinærfag utgjorde disse en stor andel. Uansett fagområde mente et stort flertall av stipendiatene at pliktarbeidet var *nyttig* for forskeropplæringen. En mindre andel av stipendiatene i humaniora enn på de andre fagområdene vurderte pliktarbeidet som *relevant* for forskeropplæringen.

STIPENDIATERS PLIKTARBEID – FORMELT OG REELT – PER FAGOMRÅDE

Kilde: Stipendiaters arbeidsvilkår og karrier forventninger. Survey blant Forskerforbundets stipendiatmedlemmer, NIFU STEP, 2009. Upublisert materiale.

Vitenskapelige tidsskrifter: makten og æren

I dette innlegget setter forfatterne søkelyset på den store pengelekkasjen fra forskningen til internasjonale forlagshus. De mener at temaet bør bli en del av debatten om universitetenes styring av forskning og om publisering og økonomi i forskningen.

BÅRD SMEDSRØD,
professor, Universitetet i Tromsø
LEIF LONGVA,
universitetsbibliotekar, Universitetet i Tromsø

I vitenskapelig publisering råder i dag i grove trekk følgende forhold: Fellesskapets penger finansierer forskning og produksjonen av de vitenskapelige artiklene. Artiklene gis så bort gratis til utgiverne av vitenskapelige tidsskrifter. Samtidig må de vitenskapelige institusjonene igjen bruke fellesskapets penger for å kjøpe tilbake adgangen til de samme artiklene, ofte til priser som genererer superprofitter for de store kommersielle, vitenskapelige forlagene. Og eierne og direktørene kan smile hele veien til banken.

I forskningsinstitusjonene, forskningsdepartementet og forskningsrådet er man klar over at fellesskapets penger er en gullgrube for de profittmaksimerende forlagshusene. Men hvorfor har forlagene et grep på oss som vi ikke klarer å fravriste dem? En økonomisk forklaring ligger i den monopolposisjonen som de

«Alle» vil publisere i Nature, og alle institusjoner bare må ha abonnement

sentrale utgiverne har. Det er, eksempelvis, bare Nature Publishing Group som utgir Nature. «Alle» vil publisere der, og alle institusjoner bare *må* ha abonnement på Nature. Ergo kan Nature kreve nesten hva de vil i abonnementspris. Og tilsvarende gjelder for en lang rekke tidsskrifter innenfor alle fag. Profitt-maksimerende monopoltilpasning fra utgivers side, med andre ord.

Fagfelle vurderingen er nøkkelen

Vi ønsker her å se nærmere på denne monopolsituasjonen. Hva er det egentlig som gir forlagene denne posisjonen? Vi tror en mulig nøkkel til forståelse og løsning av problemet ligger i selve peer-review-prosessen, eller på norsk, fagfelle-vurderingen. La oss se på de tre hovedaktørene: forskerne, forlagene og universitetene og hvordan de ser på prosessen med fagfelle vurdering.

Forskere mener det er viktig at artiklene blir fagfelle vurdert, fordi det innebærer en kvalitetssikring av artiklene. Videre er fagfelle vurdering en nødvendighet for å oppnå publiseringspoeng, bygge CV, nå frem med søknader om forskningsstøtte og oppnå anerkjennelse i forskerkollegiet. Å delta som fagvurderer prioriteres ofte svært høyt av forskerne – spesielt om forespørselen kommer fra et høyt rangert tidsskrift. Forskerne er samtidig avhengige av å bli vurdert av kolleger. Dette er en helt sentral del av forskningens hverdag. Gode vurderinger betyr akseptert manuskript og har en sterkt motiverende og positiv mental effekt på forskerne som blir gransket. Motsatt vil en dårlig tilbakemelding fra en vurderer bety «tapt ære og anseelse». Derav følger at fagvurderingsprosessen er meget sentral og viktig for forskerne.

Forlagene mener at fagfelle vurdering er avgjørende viktig for å opprettholde og øke tidsskriftenes kredibilitet og eksklusivitet, som er det som gir tidsskriftene status og (monopol-)posisjon, og som gjør

dem i stand til å diktere pris på sine lisens-avtaler (abonnementer).

Hva mener så universitetene i denne saken? Ingenting! Universitetet som institusjon må nå våkne og starte en synliggjøring og analyse av fagfelle vurderingsprosessen som et av de viktigste leddene i forsknings- og publiseringsregimet.

Vi mener at fagfelle vurderingen står sentralt i det grepet som forlagene har på publiseringprosessen, et grep som gjør at de kan hente ut stadig mer profitt på bekostning av universitetenes budsjetter.

En første betingelse for at universitetene skal kunne få kontroll over denne prosessen – og dermed redusere pengelekkasjen til forlagene, er at universitetet forstår og erkjenner alle sider ved publiseringprosessen. Spørsmålet som burde vært stilt for lenge siden, og som nå må stilles, er: Hvor mye tid bruker egentlig universitetets forskere på å arbeide «gratis» som fagvurderere for forlagene? En helt fersk undersøkelse indikerer at det ved Universitetet i Tromsø alene går med 15-20 000 timeverk årlig til å utføre fagfelle vurdering av vitenskapelige artikler. Samlet innsats ved landets universiteter og høyskoler kan på dette grunnlag forsiktig estimeres til rundt 150-200 000 timeverk årlig. Det utføres i tillegg et ukjent, men stort antall timeverk i forbindelse med fagfelle vurdering av bøker og kapitler, samt i forbindelse med evaluering av søknader til norske og utenlandske bevilgning sinstitusjoner. Universitetet subsidierer på denne måten de store forlagene betydelig, ved at de vitenskapelig ansatte leverer gratis ekspertkonsulent tjenester til forlagene. Universitetet har heller ingen styring av sine ansatte rundt dette arbeidet. Er det ikke på tide for universitetet å agere?

Universitetene må handle

Hva kan så universitetene gjøre? De burde begynne med å synliggjøre det gratisarbeid

Om blindspor i forskerutdanningen

Forskerforbundets leder Bjarne Hodne kommenterer i dette innlegget lederen i *Forskningsspolitikk* nr. 4/2009, der det hevdes at Forskerforbundet har valgt et «strategisk blindspor» når foreningen synes å mene at stipendiaters arbeidsmiljøproblemer er et departementalt ansvar.

BJARNE HODNE,
leder, Forskerforbundet

det som fagfelle vurderingen utgjør. Der- nest kunne de også ta styring med denne arbeidsinnsatsen, og på den måten frata forlagene noe av deres maktposisjon. Da først vil det være mulig å skissere alternativer til dagens altfor kostbare publiseringsmodell. Alternativer finnes, om vi bare er villig til å tenke nytt. Hva om fagfelle vurdering var en åpen prosess, gjort utenfor de etablerte forlagenes administrering? Det vil kunne føre til en detronisering av de store forlagene og en tilbakeføring av publiseringsressurser til universitetene. En slik utvikling krever at man ser på publiseringsprosessen med helt nye øyne. Og det krever handling på internasjonalt plan.

Forskningens vesen er svært konservativt. Men hva om vi slipper det harde taket vi forskere holder i det eksisterende publiserings- og fagfelle vurderingsregimet? I en tid der det omorganiseres på de fleste fronter innenfor UH-sektoren for å øke kvalitet og effektivitet, må det være mulig å tenke nye tanker også innenfor publisering. Det må skisseres nye publiseringsregimer som reduserer den altfor høye fortjenesten til de store profittdrivende forlagene. Er det for eksempel mulig å se for seg en utvikling mot et system der universitetene, eller universitetskontrollerte organer, gjerne i et internasjonalt nettverk, koordinerer publisering og fagfelle vurdering? Et eksempel er det som skjer innenfor partikkelfysikk, der det jobbes for å utlyse hele publiseringen innenfor dette faget på anbud. Da tar man makta tilbake fra forlagene.

Forskning og publisering skal gjøres med høy kvalitet, og slikt koster penger. Vi må bare finne en måte å frata de store forlagene deres maktposisjon på, en maktposisjon som påfører universitetene og høyskolene skyhøye utgifter for å kjøpe tilbake den varen som de samme universitetene og høyskolene produserer med fellesskapets midler.

I siste nummer (4/2009) av bladet *Forskningsspolitikk* presenteres en undersøkelse som NIFU STEP har foretatt blant Forskerforbundets stipendiatmedlemmer. Undersøkelsen viser at mange stipendiater blir for dårlig fulgt opp og integrert i fagmiljøene, samt at svært få blir godt orientert om videre karrieremuligheter. I en kommentar til undersøkelsen sa jeg, som leder av Forskerforbundet, at det i denne sammenheng hviler et tungt ansvar på institusjonene og at det «er på tide at institusjonene tar utdannings- og personalansvaret for denne gruppen mer på alvor». Jeg la også til at det er altfor liten forutsigbarhet for unge forskere og at Forskerforbundet derfor også forventer at myndighetene starter arbeidet med en nasjonal plan for videre oppfølging av stipendiatene og deres forskningskompetanse. Dette siste angrep redaktøren av *Forskningsspolitikk* i sin leder i samme nummer.

Forskerforbundet blir tillagt å mene at «arbeidsmiljøproblemer også bør eller kan løses på departementalt nivå», og forbundet er dermed på et «strategisk blindspor». Her er det nok redaktøren som har misforstått. Forbundet har aldri ment at personalansvar ligger til myndighetene. Vår etterlysning av en nasjonal plan knytter seg til at langt de fleste opplever usikkerhet knyttet til karrieren etter forskerutdanningen og at institusjonene ikke viser interesse for å følge den opp.

Det har vært en sterk økning i forskerrekuttering på stipendiat- og post-

dokornivå de siste årene, noe NIFU STEP har argumentert for og Forskerforbundet støttet, med bakgrunn i det ambisiøse treprosentmålet. Norge er langt unna det målet, særlig den private topresentandelen, og følgelig er utbudet av forskerstillinger i næringslivet lavt for de fleste fagområder. Når i tillegg midlertidigheten i universitets- og høyskolesektoren er skyhøy, ventetida på faste stillinger oppfattes som ørkesløs lang og institusjonene selv ikke evner å forvalte forskerkarrierene godt nok, da mener Forskerforbundet faktisk at myndighetene har et ansvar for å gjøre noe. Når man investerer millioner av kroner på unge menneskers forskerkompetanse, er det da et blindspor å etterlyse en plan for hvordan denne kompetansen i størst grad skal komme til nyttig anvendelse?

En god oppfølging av stipendiatene koster tid og penger. Institusjonene mener rekrutteringsstillingene er underfinansierte, og de faste forskerne som skal drive veiledning, sier de blir mer og mer presset for tid. Det er ikke en god nok unnskyldning for å la være å følge opp stipendiatene, men det kan være en av årsakene til at mange av dem føler seg forsømt. Kanskje henger situasjonen for stipendiatene dermed til en viss grad sammen med rammebetingelsene for institusjonene, og dette er departementets og politiske myndigheters ansvar. Er det *Forskningsspolitikk* som er for enspora, for å følge opp deres skinnegangsmetafor, når alt ansvar for forskerutdanningen knyttes til svak ledelseskultur ved institusjonene? Om vi ikke vil bruke penger på å skape varige nye forskningsarbeidsplasser, burde vi kanskje isteden utdanne færre forskere, men følge dem opp bedre?

“Forbundet har aldri ment at personalansvar ligger til myndighetene”

Undersøkelsen gir grunn til ettertanke. Hva er det egentlig som måles, og er det dette de gradsgivende institusjonene har bruk for å vite? Kunnskapsdepartementet vil ha bruttotid – fra opptak til disputas. For institusjonene er det både enkelt og problematisk: Enkelt fordi det er lett å måle, problematisk fordi det er mange faktorer innbakt i bruttotid som institusjonene ikke kan gjøre noe med og som vi ikke synes bør regnes med.

Tre versus fire år

Den organiserte doktorgradsutdanningen er som kjent normert til tre års studier. Dette inkluderer en opplæringsdel og

“Kunnskap om brutto gjennomføringstid har begrenset interesse”

arbeid med avhandlingen. Doktorgradstipendiater blir vanligvis ansatt for tre eller fire år. Langt de fleste ansettes for fire år. Det fjerde året er ikke en del av arbeidet med opplæringsdel eller avhandling, men pliktarbeid for institusjonen. Svært ofte brukes den tiden til undervisning. For kandidatene kan det være stimulerende og utviklende å få prøve seg på undervisning, og det kan også være en fordel å ha undervisningserfaring når de skal søke arbeid. For institusjonene kan det representere en meget verdifull undervisningsressurs.

Et fjerde år kan selvsagt bidra til å gjøre kandidatene bedre rustet til videre arbeid og kanskje også bidra til nødvendig modning, selv om det ikke direkte bidrar til gradsarbeidet.

Men vi synes det er urimelig at dette fjerde året skal telle som tid gått med til doktorgraden.

Svangerskapspermisjon

Doktorgradskandidater er i en alder der det er vanlig å få barn, men heller ikke svangerskapspermisjon trekkes fra når det skal beregnes hvor lang tid kandidatene har brukt på doktorgradsstudiene. Det er ikke lett å forstå. Institusjonene kritiseres for manglende effektivitet, men ingen kan vel mene at unge kvinner skal frarådes å få barn mens de er stipendiater? Eller at nybakte fedre ikke skal ta sin del av foreldrepermisjonen?

NIFU STEP-undersøkelsen viser at kvinner bruker lengre tid på å fullføre enn menn. Det er ikke urimelig å tenke at det henger sammen med fødsler. Ettersom over halvparten av doktorgradstipendiaterne er kvinner, vil det fortsatt bli mange som vil komme til å ha svangerskapspermisjon i løpet av stipendiattiden.

Det er ikke noe godt signal å gi til unge kvinner som tenker på å gå den lange veien til å bli forsker, at da bør de helst utsette å få barn, fordi en svangerskapspermisjon vil telle negativt for institusjonens resultat med å få sine kandidater uteksaminert.

Lengre sykefravær

Også doktorgradstipendiater blir syke og noen av dem dessverre for lengre tid. Det er urimelig at lengre, lovlig sykefravær skal telle med i tidsbruken, men det gjør det faktisk hvis kun bruttomål brukes.

Fra innlevering til disputas

I UHRs «Veiledning om bedømmelse av norske doktorgrader 2007» ble anbefalt tidsfrist for bedømmelseskomiteens arbeid i perioden fra innlevering til disputas i 2007 redusert fra 6 måneder til 3 måneder.

UHR er klar over at det kan være vanskelig å overholde 3-måneders-fristen, bl.a. fordi det ikke alltid er lett å finne kvalifiserte komitémedlemmer, og fordi det kan være vanskelig å finne et tidspunkt da alle kan møte. Institusjonene må likevel kunne planlegge noe bedre og gjøre mer for å overholde en slik frist. Innlevering av en doktoravhandling kommer sjelden som en overraskelse. Imidlertid mener vi at tiden fra innlevering til disputas ikke bør regnes inn i gjennomføringstiden. Det er forskerutdanningen som er normert til tre år, og det er helt urimelig å regne ventetiden fra innlevering av avhandling til disputas som en del av de tre årene. Det er jo det som skjer nå.

Ulike arbeidsvilkår?

Fra UHRs synspunkt kunne det også være interessant å vite noe om gjennomføringstid for ulike grupper: Bruker eksterne doktorgradskandidater fra andre utdanningsinstitusjoner, forskningsinstitutter osv. lengre tid enn de gradsgivende institusjonenes egne kandidater? Og henger det i så fall sammen med at hjemmeinstitusjonene krever annet arbeid i tillegg til gradsarbeidet? Eller kan det være at eksterne stipendiater ikke blir drevet fremover i samme grad som kandidater i større forskningsmiljøer med bredere tilstedeværelse både av doktorgradstipendiater, postdoktorer og andre ansatte?

Konklusjon

Kunnskap om netto gjennomføringstid vil gi et konkret utgangspunkt for å gjøre en innsats for å bedre eventuelle svake punkter i doktorgradsutdanningen. Kunnskap om brutto gjennomføringstid har bare begrenset interesse.

UHR blir gjerne med på et arbeid for bedre statistikk på dette området.

Doktorgradskandidatenes gjennomstrømningstid

NIFU STEPs rapport nr. 40/2009 *Gjennomstrømning i doktorgradsutdanningen* av Svein Kyvik og Terje Bruen Olsen har medført atskillig debatt i pressen. Også Universitets- og høgskolerådet (UHR) redegjør i dette innlegget for hvordan rådet forholder seg til undersøkelsen, som viser at det er færre som faller fra påbegynt doktorgrad, men at kandidatene fremdeles bruker lang tid.

Gjennomstrømning i doktorgrads- utdanningen bør måles i årsverk

Stein Øberg i Forskningsrådet påpeker i dette innlegget at det bildet av doktorgradsstipendiateres gjennomføring som artikkelen i *Forskningspolitikk* nr. 4/2009 og nyhetsoppslagene om den tegner, er for negativt.

STEIN ØBERG,
seniorrådgiver, Norges forskningsråd

Jeg har med stor interesse lest nyhetsoppslagene om Svein Kyvik og Terje Bruen Olsens siste undersøkelse av gjennomstrømning i doktorgradsutdanningen (NIFU STEP-rapport 40/2009). Her er det både noe å glede seg over og noe å undre seg over! I rapporten virker det som om viktige og gledelige utviklingstrekk blir kamouflert i bruken av begrepet «år» i

doktorgradsstipendiaterne utsatt sluttdato. Årsverk er derfor et mye mer treffsikkert begrep enn år når en teller innsatsen til unge mennesker. Folk i beste «yngel-alder» har lov til å yngle!

Disse refleksjonene kommer fra en som hadde gleden av å jobbe spesielt med forskerrekuttering i Norges landbruksvitenskapelige forskningsråd (NLVF) fra 1986 og i årene etter fusjonen med de andre forskningsrådene til Norges forskningsråd på begynnelsen av 1990-tallet. NLVF var det første rådet som innførte

“Men hvor er det blitt av den gledelige nyheten at langt flere, spesielt kvinner, har fått anledning til å gjennomføre forskerutdanning?”

betydningen kalenderår, i stedet for å vektlegge bruk av «årsverk», dvs. nettotid brukt til forskerutdanning. Et meget gledelig funn er at gjennomføringsgraden over tid har økt vesentlig, slik at antallet som «dropper ut» og ikke fullfører doktorgraden, er halvert fra ca. 50 til 25 prosent! Tidligere var det en vanlig grunnholdning innenfor enkelte fag at det var viktigere å være stipendiat enn å fullføre. Omlegging til organisert forskerutdanning ved universitetene med fokus på fullføring var isolert sett et nødvendig og vellykket tiltak. Men det er også et eksempel på at det i forskningen er blitt gjort viktige organisasjonsmessige grep for å bli mindre innsatsorientert og mer mål/resultat-orientert.

Men hvor er det blitt av den gledelige nyheten at langt flere, spesielt kvinner, har fått anledning til å gjennomføre forskerutdanning? I tillegg til økte økonomiske rammer til stipend er det interessant å vite i hvilken grad det skyldes at Forskningsrådet primært tildeler og teller årsverk og ikke bare hoder og år. Deltidsstillinger og lovbestemte permisjoner har i mange år vært ansett som legitime fraværsgrunner, som dermed «automatisk» har gitt

4-årige stipendperioder, det vil si ansettelse i fire årsverk, hvorav tre til forskerutdanning og ett til «pliktarbeid» for vertsinstitusjonen. Den gang var hovedregelen at forskningsrådene var arbeidsgivere for stipendiaterne, og pliktarbeidsåret var den kompensasjon vertsinstitusjonen fikk til dekning av «overhead». Vertsinstitusjonen kunne være både universitet, høyskole, institutt eller bedrift, men forskerutdanningen måtte tas ved et universitet eller en vitenskapelig høyskole, om ønskelig i utlandet. På slutten av 1990-tallet fikk Forskningsrådet på plass avtaler med universiteter og vitenskapelige høyskoler om overføring av personalansvaret for alle prosjektansatte. Senere har det vært en generell regel i Forskningsrådet at prosjektansvarlig (vertsinstitusjonen) har arbeidsgiveransvaret for alle prosjektansatte. For doktorgradsstipendiater er det, uansett type vertsinstitusjon, krav om organisert for-

Foto: Scanpix / Aartun

skerutdanning ved et universitet eller høyskole med rett til å tildele doktorgrad. Men NLVFs ordning med finansiering av «pliktarbeidsår» som 25 prosent overhead i tillegg til normert studietid på 3 år, ble ikke videreført i «det fusjonerte» Forskningsrådet. I dag er det Kunnskapsdepartementets satser per årsverk som brukes til å fastsette Forskningsrådets bidrag til finansiering av doktorgradsstipendiater i forskningsrådsfinansierte prosjekter. Vertsinstitusjonene har ansvar for å fullfinansiere personale som koster mer enn normert, noe vi vet er en belastning for institusjoner med store utgifter. Rapporten belyser ikke direkte i hvilken grad finansieringen av stipendstillinger eventuelt bidrar til at stipendperioden varer lenger enn ønskelig. Men det er uansett veldig mange forhold som spiller inn, og vi har alle en oppgave i å bidra til å gjøre gjennomføringstiden optimal!

“Det er uansett veldig mange forhold som spiller inn, og vi har alle en oppgave i å bidra til å gjøre gjennomføringen optimal”

Jon Elster – fremragende samfunnsforsker og forskningspolitisk provokatør

Jon Elster fylte 70 år i februar. Det er en begivenhet som krever oppmerksomhet – også i *Forskningspolitikk*. Elster hører hjemme i det absolutte internasjonale toppsjiktet av samfunnsvitenskapelige forskere, og har bidratt til å skape røre i norsk forskningspolitisk debatt. Begge forhold kommer til uttrykk i festskriftet.

EGIL KALLERUD,
Forskningspolitikk

Festskriftet er en samling artikler som nok faller under kategorien «diverse»; de fleste er skrevet av Elster selv, Slagstad har skrevet et innledende portrett, og en del artikler er skrevet av Elsters kritikere. Sistnevnte utgjør det meste av bokens største bolk: ni kritiske innlegg fra norske samfunnsforskere og filosofer om Elsters mye diskuterte teorier om handling og rasjonalitet, etterfulgt av hans «reply to my critics». Dette er krevende og spennende lesning, men ikke hovedgrunnen til at boken har krav på interesse i *Forskningspolitikks* spalter. Det samme gjelder også en bolk bestående av et utvalg av Elsters artikler i Pax Leksikon fra årene 1978-1981. Tampen brenner derimot ved de opptrykte artiklene fra Nytt Norsk Tidsskrift der Elster gikk til frontalangrep på «obskurantismen» (tull, bullshit) i forskningen: Mot den «bløte obskurantisme», foranlediget av tildelingen av Holberg-prisen i 2004 til Julia Kristeva («en notorisk fransk sjarlatan») så vel som mot den «harde obskurantisme» i samfunnsforskning og analytisk filosofi («formalisme på tomgang»). Opptrykkene omfatter dessuten enkelte kritiske motinnlegg til disse artiklene samt første gangs publisering av et nytt innlegg om spørsmålet, basert på et foredrag holdt i Viten-skapsakademiet i november i fjor.

Dette er forskningspolitiske innlegg om så grunnleggende spørsmål som hva kvalitet i forskning er, og hvilken evne fagfelleinstitusjonen (peer review) har til å

sikre forskningens kvalitet. Det spesielle ved Elsters innlegg i denne debatten er i første rekke hans sterke ordbruk og – ifølge mange – hans «arroganse». Men det spesielle ved utfordringen i hans innlegg er også at den tvil han reiser om peer-review-institusjonens kvalitetssikrende evne er så radikal: Han mener at den enkelte fag ikke bare slipper gjennom, men endog fremmer systematisk dårlig forskning; det er ikke snakk om feilbarlighet i håndteringen av unntaks- og grensetilfeller, det er selve kjernen som svikter, det er «de store» selv som er sjarlataner og farer med tull. Det gjelder ikke bare bløte obskurantister i litteraturvitenskap, filosofi og sosiologi, men også hard obskurantisme i statistikk, samfunnsøkonomi og statsvitenskap – fonds forvaltet på grunnlag av nobelprisvinnende økonomiske risikomodeller har gått med milliardtap, og prisvinnende artikler i statsvitenskap er påvist fulle av statistiske feil.

Mange oppfatter Elsters kritikk som for radikal, vidtgående og vidtfavnende. Det kan være, kanskje blir for mange avfeid som «sjarlataner» og bare som sjarlataner. Men det er ikke en uhørt kritikk, uten forløpere og paralleller. Også andre har påpekt farene ved forskning som i for sterk grad foregår i lukkede fagfellesskap, som immuniserer seg mot impulser og kritikk utenfra, og dermed frigjør en intern dynamikk som gjør forskningen mer og mer selvrefererende, mer og mer fjern fra empiri og erfaring.

Boken inneholder også to selvbiografiske artikler, en fra 1989, og en som er nyskrevet for anledningen og oppdatert til dags dato. Disse, særlig den siste, er kompara-

tiv vitenskapssosiologi med snert og vidd – og selvironi. Som mange andre innlegg i norsk debatt om amerikanske universiteter har han svært mye bra å si om dem, særlig Universitetet i Chicago, men langt fra så unyansert og panegyrisk som mange andre innlegg i norsk debatt om temaet: Ifølge Elster fremmer det amerikanske system åpenhet og saklighet, men det har også «frastøtende sider og uheldige bivirkninger» og likner mye, sier han, på Hegels beskrivelse av «det åndelige dyrerike». Hans diagnose av tilstanden i fransk universitetsforskning er derimot så godt som entydig drepende. Om hans kritikk på dette punkt er mer elegant formulert, er den i substans kanskje ikke så vesentlig annerledes enn vurderinger som ligger til grunn for pågående (virkningsløse?) bestrebelse på å reformere fransk forskning og franske universiteter: «Mange forskere i det franske forskningsrådet var ansatt på livstid for å gjøre hva de ville – og gjorde ingenting.» «Jeg har flere ganger hørt dem (franske forskere) gjenta en bemerkning som tillegges arbeiderne under stalinismen: 'De later som de betaler oss, og vi later som om vi arbeider.'» Det er infamt, morsomt og antakelig treffende.

Bare enkelte av skriftets artikler er forskningspolitikk, og de fleste av disse er opptrykk, men særlig det i boken som er forskningspolitikk og samtidig også nytt, er både utfordrende og morsom lesning.

RUNE SLAGSTAD (RED.):

ELSTER OG SIRENENES SANG

PAX FORLAG, 2010

DECODE KONKURS – OG GJENOPPSTÅTT

Det islandske selskapet deCODE (deCODE Genetics Inc.) som ble etablert i 1996, har vært et foregangsselskap innenfor kommersialisering av genetisk informasjon (biobanker) og var det første som tilbød private genetiske tester via Internett. Virksomheten har vært basert på tilgang til genetisk informasjon om den islandske befolkningen og har vært kontroversiell. I november 2009 gikk selskapet konkurs, men gjenoppsto midt i januar 2010 som «Nye deCODE», da investerings-selskapet Saga Investments' kjøp av selskapet ble godkjent. Ingen andre la inn bud. Også salget er ifølge Genomics Law Report (web-artikkel 25.1.2010) kontroversielt, ved at kreditorene i det tidligere selskapet får få eller ingen rettigheter i det nye. Da deCODE gikk konkurs, ble det uttrykt bekymring for hvordan de sensitive private dataene som deCODE har råderett over, vil bli håndtert under en ny eier. Oppkjøpet ble godkjent før det ble gitt mulighet til å vurdere hvordan rettighetene til personer som har levert genetisk informasjon, skulle ivaretas, slik det ble bedt om.

Venstre fremmet i november 2009 et Dokument 8-forslag i Stortinget om at regjeringen skulle «fremme forslag som på egnet måte tydeliggjør den akademiske frihet for forskere som ikke omfattes av universitets- og høyskoleloven». Bakgrunnen var at en forsker ved Norsk institutt for landbruksforsk-

AKADEMISK FRIHET I INSTITUTTSEKTOREN

ning som skrev en kritisk kronikk om norsk landbrukspolitikk, ble utsatt for det forslaget omtaler som «indirekte styring» fra en «høyerestående ansatt i Landbruks- og matdepartementet». Venstres forslag ble enstemmig vedtatt i Stortinget 16. februar 2010, men innstillingen avdekker at partiene på noen punkter hadde noe ulike vurderinger. Alle partier sluttet seg til forståelsen av akademisk frihet som «frihet til å stille spørsmål, frihet til å bestemme hvilket materiale og hvilke metoder man vil benytte for å finne svar, og frihet til å legge fram hypoteser, resultater og resonnementer offentlig», og alle mente at det er så bred forståelse for disse grunnprinsippene for

forskning at det enkelttilfellet som forslaget tok utgangspunkt i, «neppe kan gi grunnlag for å hevde at den akademiske frihet generelt er truet». Ap, FrP, SV og Sp var imidlertid uenige med Høyre, KrF og Venstre som mente at «økende målstyring og flere politiske føringer, økende grad av oppdragsforskning i instituttsektoren, samt at stadig flere prosjekter krever samarbeid mellom ulike aktører i Norge og internasjonalt» bidrar til å utfordre de grunnleggende prinsipper for akademisk frihet. Og alle partier unntatt Venstre mente at lovregulering av akademisk frihet i forskning utenfor universiteter og høyskoler «vil være et uheldig og uhensiktsmessig virkemiddel».

KRAFTIG ØKNING I GENMODIFISERTE AVLINGER I UTVIKLINGSLAND

The Economist meldte 27. februar i år at det siden 2000 har vært en dramatisk vekst i verdens produksjon av genmodifiserte (GM) landbruksprodukter. Veksten har vært særlig stor i tredje-verden-land, som nå står for halvparten av de 134 mill. hektar som på verdensbasis brukes til GM avlinger. Brasil har økt fra nesten ingenting i 2000 til over 20 mill. hektar i 2010, og Argentina har økt til samme nivå i 2009 fra ca. 10 mill. hektar i 2000. Til sammenlikning er økningen i India og Kina beskjeden; Kinas areal viet slik produksjon har ligget uforandret på 4 mill. hektar siden 2005, mens det i India har vært en økning fra så godt som ingenting til 8 mill.

hektar i løpet av de siste 7-8 år. Utviklingen i Brasil har ifølge The Economist vært drevet av store investeringer i lokale forsknings-sentra, ikke av multinasjonale selskaper. Også i Kina har GM varianter av ris og mais blitt utviklet lokalt; de er nylig godkjent for produksjon, og Kina har med det fått et stort potensial for ytterligere vekst. Veksten i India har skjedd tross fortsatt utbredt skepsis, og det vakte oppsikt da landets utviklingsminister den 9. februar 2010 annonserte et moratorium på brinjal, en lokal type aubergine, som i høst ble godkjent for produksjon av en rådgivende vitenskapskomité. Ifølge Science

©iStockphoto.com

(12.2.2010) vil ministeren ha flere offentlige høringer før endelig godkjenning eventuelt gis. Dette tilbakeslaget for produksjonen av GM avlinger i India kommer, ifølge The Economist, overraskende på talsmann for GM produksjon, etter at Indias suksess med GM bomull har endret India fra å ha vært en importør til å bli en eksportør av bomull.

VITENSKAPSPROSJEKTET – HVA ER DET?

Mange som i den senere tid har vært i kontakt med Kunnskapsdepartementet, vil ha hørt tale om virksomhet i og i regi av departementet som omtales som deler av «Vitenskapsprosjektet». Det er et toårig prosjekt som departementet startet opp i november 2009, med det ambisiøse mål å «hjelpet politisk ledelse i utviklingen av en helhetlig kunnskapspolitikk som er med på å sikre landet den kompetansen og de kunnskapsmiljøene Norge trenger for å møte sentrale sosiale, økonomiske, kulturelle og globale utfordringer» (fra departementsdokumentet om prosjektet). Det skal sette departementet bedre i stand til å ligge i forkant av og sette dagsorden for utviklingen på det forsknings-, høyere utdannings- og innovasjons-politiske feltet. Navnet indikerer at en vil legge spesiell vekt på «vitenskapen i seg selv», herunder grunnleggende forskning og vitenskapens egenverdi og kvalitet. Tre departements-avdelinger er involvert: Forskningsavdelingen, Universitets- og høyskoleavdelingen og Avdeling for analyse, internasjonalt arbeid og kompetansepolitikk. Prosjektet er knyttet direkte til departementsråden og er ledet av Per Koch, som dermed er tilbake i departementet etter mange år i STEP/NIFU STEP og noen år i Forskningsrådet. Departementet vil med prosjektet gi seg i kast med de virkelig grunnleggende spørsmålene: Samarbeid og koordinering i kunnskaps- og forskningspolitikken, for å «styrke departementets og regjeringens evne til å gjennomføre en strategisk koordinert politikk»; universitetenes og høyskolenes rolle i kunnskapssystemet; internasjonalt FoU-samarbeid for å møte globale utfordringer; forholdet til det felleseuropeiske forskningsområdet (ERA) og samfunnets forståelse for forskningens og utdanningens betydning. Koch sier om prosjektet at det skal «være en øvelse i selvinnsikt» i departementet og at det kan ses som en oppfølging av «vendingen» i siste forskningsmelding i retning av «å gjøre samfunnets behov for kunnskap til fokus for forskningspolitikken, og ikke innsatsiden».

Andelen kvinner i toppstilling ved norske universiteter og høyskoler øker

Foreløpige tall for 2009 viser at kvinneandelen blant professorene ved norske universiteter og høyskoler var 20,5 prosent. Dette er en økning fra 19,5 prosent i 2008 og 18,2 prosent i 2007. Antall kvinnelige professorer økte med 50 fra 2008 til 2009.

HEBE GUNNES,
rådgiver, NIFU STEP

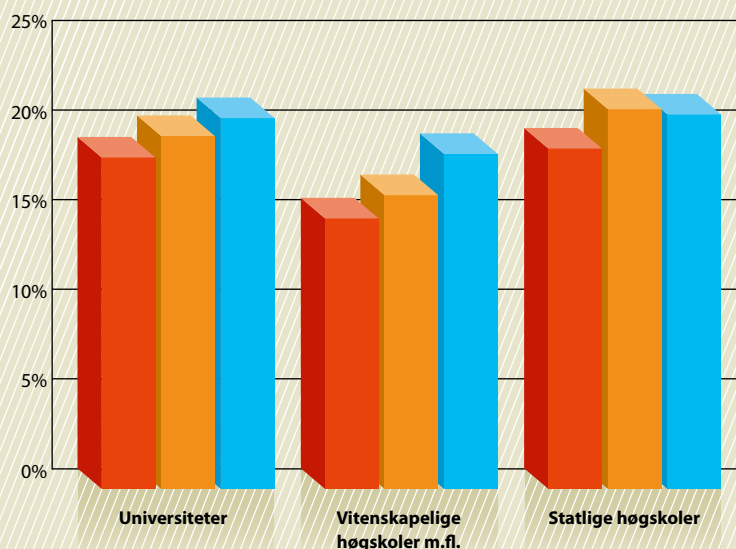
Totalt var det 615 kvinnelige professorer i Norge i 2009. Av de kvinnelige professorene var 480 tilsatt ved et av landets syv universiteter, 70 ved en statlig høyskole og de øvrige ved en vitenskapelig høyskole eller privat høyskole med statsstøtte. Figuren viser at kvinneandelen blant professorene økte både ved universitetene og de vitenskapelige høyskolene fra 2007 til 2009, mens det ved de statlige høyskolene var en liten nedgang i kvinneandelen fra 2008 til 2009. Antallet kvinnelige professorer økte også ved de statlige høyskolene, men antallet mannlige professorer økte her forholdsmessig

mer. Ved universitetene var det nullvekst i antall mannlige professorer, mens disse institusjonene fikk i underkant av 30 flere kvinnelige professorer fra 2008 til 2009.

Universitetet i Oslo var det av universitetene som hadde den høyeste andelen kvinnelige professorer, med 25 prosent, fulgt av Universitetet i Tromsø med 23 prosent. Lavest kvinneandel blant professorene hadde Universitetet i Stavanger og UMB med henholdsvis 15 og 16 prosent kvinner.

I alt ble det registrert i overkant av 300 nye professorer i 2009 i forhold til året før, hvorav 30 prosent var kvinner. Kvinneandelen blant førsteamanuensene var 36 prosent i 2008. Av de nye professorene hadde litt over 40 prosent stilling som førsteamanuensis i 2008,

mens 15 prosent hadde en forskerstilling (post doktor, eksternt finansiert forskerstilling m.v). Omtrent like mange, altså 15 prosent, innehadde annen fast stilling i 2008, først og fremst instituttleder, dekan, rektor eller lektorstilling. 6 prosent kom fra stillinger i instituttsektoren eller helseforetakene, mens i overkant av 20 prosent hadde sin tidligere jobb utenfor akademien. Blant de nye kvinnelige professorene kom en litt høyere andel fra stilling som førsteamanuensis enn hva tilfellet var for de mannlige, samtidig var nesten alle nye professorer som kom fra helseforetak eller instituttsektoren, menn. Det var også en litt høyere andel av de nye kvinnelige professorene som kom fra enheter utenfor akademien, enn tilfellet var for mennene.

Kvinneandelen blant professorer ved universiteter og høyskoler i Norge i 2007, 2008 og 2009 etter lærestedstype

2007
2008
2009